

Хмельницький національний університет
Факультет міжнародних відносин і права
Кафедра міжнародної комунікації та політології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
Сутність та еволюція авторитарних режимів

Рівень вищої освіти Перший (бакалаврський)

Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 052 Політологія

Освітня програма Освітньо-професійна програма Політологія

Шифр ПОЛ-21-1

Виконав студент 4 курсу група ПОЛ-21-1

Керівник _____

Нормоконтролер _____

Ягодін М.О.

Земський Ю. С.

Козаченко С. М.

До захисту допускаю:

Завідувач кафедри Заславська О. О.

Дата «16» червня 2025 р.

Хмельницький 2025 р.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Міжнародних відносин і права
 Кафедра Міжнародної комунікації та політології
 Рівень вищої освіти Перший (бакалаврський)
 Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
 Спеціальність 052 Політологія
 Освітня програма Освітньо-професійна програма Політологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Завідувач кафедри
Заславська О.О.

_____ 2025р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ Ягодіна Максима Олександровича

Тема кваліфікаційної роботи: Сутність та еволюція авторитарних режимів
 Керівник кваліфікаційної роботи: професор, доктор історичних наук Земський Юрій Сергійович.

Затверджено наказом ректора університету від _____ 20__ р. № _____

2. Строк подання студентом роботи на кафедру _____ 20__ р.

3. Вихідні дані до роботи: робота базується на аналізі наукових дефініцій, еволюції та практик реалізації авторитаризму, а також на порівняльній характеристиці авторитарних режимів з іншими політичними режимами.

Використано наукові джерела, які досліджують різні аспекти авторитаризму та його зв'язок з демократією. Дослідження спирається на історичні варіанти та сучасні прояви авторитарних правлінь, зокрема на роль популізму.

4. Зміст пояснювальної записки – розкрити еволюцію авторитаризму від деспотії та тиранії, а також порівняти його з іншими політичними режимами. Дослідити історичні варіанти реалізації авторитарної політики, включаючи його прояви як кризи демократії та різні типи авторитарних правлінь минулого. Проаналізувати еволюцію авторитарних режимів сучасності, зокрема привабливість авторитарних методів для лідерів, роль популізму як прихованої форми побудови авторитаризму та пов'язані з цим тенденційні загрози.

5. Дата видачі завдання _____

Керівник _____ Земський Ю. С.

Завдання прийняв до виконання _____ Ягодін М.О.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань	До _____ 20__ р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми	До _____ 20__ р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи	До _____ 20__ р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи	До _____ 20__ р.	виконано
5	II та III розділ кваліфікаційної роботи	До _____ 20__ р.	виконано
6	Загальні висновки	До _____ 20__ р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної роботи	До _____ 20__ р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи	_____ червня 20__ р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	_____ червня 20__ р.	виконано

Студент

Ягодін.М.О.

Керівник кваліфікаційної роботи

Земський Ю.С.

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Тема кваліфікаційної роботи: Сутність та еволюція авторитарних режимів

Студент Ягодін Максим Олександрович

Керівник Земський Юрій Сергійович

Кваліфікаційна робота включає 65 сторінок, 1 таблиця, перелік джерел посилення складає 66 найменувань.

Ключові слова: *авторитаризм, авторитарні режими, політичні режими, еволюція, деспотія, тиранія, диктатура, демократія, популізм, політична влада, політичні лідери*

Об'єктом дослідження є політичні режими як форми державного правління.

Предметом дослідження є авторитаризм у його різних історичних і сучасних проявах.

За результатами дослідження розроблено узагальнене бачення сутності поняття "авторитаризм", виділено його базові ознаки та проаналізовано еволюцію цього явища від давніх форм деспотії та тиранії до сучасних проявів. Здійснено порівняльну характеристику авторитарного режиму правління з іншими політичними режимами, що дозволило краще зрозуміти його особливості та місце в класифікації політичних систем. Досліджено історичні варіанти реалізації авторитарної політики, зокрема, розглянуто авторитаризм як наслідок кризи демократії та проаналізовано різні типи авторитарних правлінь минулого, що наближалися до диктатури.

Одержані результати можуть бути використані для подальших теоретичних досліджень феномену авторитаризму, його динаміки, взаємозв'язку з іншими політичними процесами та вивчення потенційних шляхів трансформації. А також для аналізу сучасних політичних процесів, прогнозування розвитку політичних ситуацій у країнах з авторитарними тенденціями та оцінки ризиків для демократичного розвитку.

Випускник _____

Ягодін М.О.

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту _____ 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. АВТОРИТАРИЗМ: ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ТА ПЕРЕДІСТОРІЯ ЙОГО ПОЯВИ	9
1.1 Наукові дефініції поняття авторитаризму, його базові ознаки	9
1.2 Еволюція авторитаризму з надр деспотії/тиранії	17
1.3 Авторитарний режим правління в колі інших політичних режимів: порівняльна характеристика	23
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ВАРІАНТИ РІЗНИХ ПРАКТИК РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ АТОРИТАРИЗМУ	31
2.1 Авторитаризм як прояв кризи демократичного устрою	31
2.2 Типи авторитарних правлінь минулого, тяжіючі до диктатури	40
РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ АВТОРИТАРНИХ РЕЖИМІВ СУЧАСНОСТІ	47
3.1 Привабливість авторитарних методів правління для політичних лідерів сучасності	47
3.2 Популізм в умовах демократії, як найзручніша форма прихованого вибудовування авторитарного режиму	56
3.3 Тенденційні загрози майбутнього зростання кількості авторитарних режимів правління у світі	62
ВИСНОВКИ	68
Список використаних джерел	70

ВСТУП

Політична історія людства є свідченням безперервного протистояння між свободою та владою, правами особистості та інтересами держави, демократичними ідеалами та авторитарною практикою. Від найдавніших форм деспотій до сучасних гібридних автократій – авторитаризм постає не лише як форма державного управління, а як універсальний феномен, що гнучко адаптується до історичних умов, культурних контекстів і технологічних змін. Його еволюція демонструє виняткову здатність трансформуватись: від відвертого насилля та культу особи до зовні демократичних структур, що насправді прикривають монополію на владу.

У сучасному світі, який переживає глибокі соціально-політичні зміни, авторитаризм знову набуває ваги як стратегія правління. У багатьох країнах спостерігається демократичний занепад (*democratic backsliding*), що супроводжується концентрацією повноважень в руках виконавчої влади, знеціненням парламентських процедур, наступом на свободу слова, зростанням популізму та легітимацією репресивних практик. Особливо тривожним є той факт, що ці процеси нерідко відбуваються в межах формально демократичних інституцій – шляхом зміни законодавства, конституцій, проведення "демократичних" виборів без реальної політичної конкуренції. Саме тому актуалізується потреба в глибокому аналізі сутності, витоків, механізмів та трансформацій авторитарного правління.

Актуальність теми дипломної роботи обумовлена не лише історичним значенням авторитарних режимів, а й зростаючою загрозою їхнього повернення у нових формах. З огляду на глобальні виклики – пандемії, воєнні конфлікти, енергетичні та міграційні кризи – дедалі більше суспільств шукають "сильну руку", віддаючи перевагу стабільності замість свобод. Таким чином, відновлення або посилення авторитарних режимів стає серйозною загрозою для глобального демократичного порядку.

Стан розробки проблеми. Проблематика авторитарних режимів досліджувалася багатьма науковцями як у вітчизняній, так і зарубіжній науці.

Серед них варто відзначити роботи таких дослідників, як Дж. Лінц, Х. Арендт, Л. В. Айзенштадт, Дж. Хантінгтон, які заклали основи теоретичного аналізу цього явища. Серед українських дослідників – В. Барихін, К. Бондаренко, В. Горбатенко та інші.

Об'єктом дослідження є політичні режими як форми державного правління, **предметом** дослідження є – авторитаризм у його різних історичних і сучасних проявах.

Метою дипломної роботи є комплексне вивчення природи авторитаризму як політичного феномена, аналіз його історичних витоків, трансформацій та актуальних проявів у сучасному світі.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачено розв'язання таких **завдань**:

- дослідити теоретичні засади авторитаризму як форми політичного режиму;
- проаналізувати історичну еволюцію авторитарних практик – від тиранічних форм античності до сучасних неоавторитаризмів;
- виявити причини трансформації демократичних устроїв в авторитарні;
- охарактеризувати сучасні приклади політичного дрейфу в бік авторитаризму;
- проаналізувати потенційні тенденції майбутнього зростання кількості авторитарних режимів у світі.

Гіпотеза дослідження: Авторитарні режими, маючи історичну та ідеологічну основу, можуть адаптуватися до сучасних політичних умов, що забезпечує їхню стабільність та збереження в умовах демократичних перетворень.

Методи дослідження. У роботі використано методи аналізу та синтезу, історичний метод, порівняльний аналіз, метод класифікації та систематизації, а також кількісні та якісні методи дослідження для аналізу наукових джерел та емпіричних даних.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному підході до вивчення еволюції авторитаризму, у фокусуванні на новітніх формах прихованої автократії, які маскуються під демократичні інститути, а також у спробі виявити загальні закономірності переходу від демократії до авторитаризму в умовах глобальної кризи інституцій.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів для поглиблення знань із політичної науки, удосконалення освітніх програм у сфері суспільствознавства, а також формування в громадян навичок критичного аналізу політичних процесів і уміння виявляти ознаки авторитарного дрейфу у своїх державах.

Структура дипломної роботи складається з трьох розділів. Перший розділ присвячено теоретичному аналізу сутності авторитарного режиму, його історичному витоку та порівнянню з іншими типами режимів. У другому розділі розглянуто конкретні історичні приклади становлення авторитаризму як реакції на кризи в демократичних середовищах. Третій розділ зосереджений на сучасних тенденціях авторитарного дрейфу та потенційних загрозах з боку авторитаризму для майбутнього в демократичному світі.

РОЗДІЛ 1. АВТОРИТАРИЗМ: ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ТА ПЕРЕДІСТОРІЯ ЙОГО ПОЯВИ

1.1 Наукові дефініції поняття авторитаризму, його базові ознаки

Поняття «авторитаризм» у політичній науці є багатозначним і зазнало численних інтерпретацій. Незважаючи на відсутність уніфікованого визначення, більшість науковців погоджуються, що авторитаризм – це політичний режим, за якого відбувається концентрація влади в руках однієї особи або вузького кола осіб, обмеження політичних прав і свобод громадян, зведення до мінімуму участі суспільства в політичному житті, а також фактична відсутність ефективного контролю з боку громадянського суспільства над владними структурами.

Серед класичних підходів домінують концепції західних політологів. Зокрема, один із найвідоміших дослідників авторитаризму Хуан Лінц визначав його як «політичну систему з обмеженим політичним плюралізмом, без добре розробленої ідеології, з низькою політичною мобілізацією і формально визначеним, хоча й не зовсім передбаченим лідером» [37, с. 84]. На його думку, на відміну від тоталітаризму, авторитаризм не прагне досягти повного контролю над усіма аспектами життя суспільства. Він розглядав авторитаризм як окремий тип політичного режиму, що не тотожний ні демократії, ні тоталітаризму, й характеризується специфічною структурою влади та формами взаємодії з громадськістю.

Інший впливовий політолог, Ларрі Даймонд, також пропонує чітке розмежування між демократичними та авторитарними режимами. Він визначає авторитаризм як політичну систему, де не існує вільних і чесних виборів, де порушується свобода слова, не забезпечується незалежність судової системи, а опозиція зазнає переслідувань [29, с. 12]. Такий режим часто зберігає зовнішні атрибути демократії, але ці інститути функціонують формально або ж служать для легітимізації влади.

Французький філософ і політолог Жан-Марі Гено акцентує увагу на тому, що авторитаризм — це форма влади, яка зберігає демократичні інституції лише

зовні, але фактично нівелює їхню сутність шляхом контролю, маніпуляцій або викривлення їхніх функцій [45, с. 149]. У його інтерпретації авторитаризм постає як форма симулякру демократії, що є характерною для сучасних гібридних режимів.

Сеймур Ліпсет, один із засновників емпіричних досліджень політичного розвитку, розглядав авторитаризм як явище, що виникає у відповідь на соціально-економічні умови. На його думку, авторитарні режими поширюються в суспільствах із низьким рівнем освіти, слабкими соціальними інститутами та відсутністю стабільного середнього класу. Він вказував, що авторитаризм слугує бар'єром на шляху демократизації суспільства і виступає її ідеологічним антагоністом [46, с. 28].

Українські вчені, адаптуючи західні теорії до реалій пострадянського простору, пропонують власні трактування авторитаризму. Так, Л. В. Губерський розглядає авторитаризм як централізовану систему управління, яка порушує принципи поділу влади, підміняє демократичні механізми контролю і діє на основі примусу та підпорядкування [15, с. 244]. Така система часто прагне до формального збереження правових процедур, однак вони виконуються вибірково і підкорені інтересам політичної еліти.

В. М. Даниленко, аналізуючи функціонування політичних режимів, підкреслює, що авторитаризм означає концентрацію влади в руках одного лідера або правлячої групи, за умов чого громадянське суспільство фактично усувається від процесу прийняття політичних рішень [4, с. 213]. Політична участь населення обмежується маніпуляціями, а інститути демократії або не функціонують належним чином, або підлягають суворому контролю.

Л. Вдовиченко звертає увагу на інші ознаки авторитаризму, зокрема легітимацію влади через пасивність громадян і залежність від силових структур. У такій системі головну роль відіграють правоохоронні органи та армія, які забезпечують стабільність режиму [9, с. 98].

Ю. М. Пахомов пропонує інструментальне бачення авторитаризму — як форми «жорсткого управління», що стає особливо актуальним у періоди

політичної нестабільності або під час трансформаційних процесів. За його словами, авторитаризм може виконувати як стабілізуючу функцію в умовах кризи, так і виступати на заваді демократизації [31, с. 27].

У «Політологічному енциклопедичному словнику» авторитаризм визначено як «політичний режим, за якого влада зосереджується в руках одного лідера або вузького кола осіб, тоді як участь громадян у політичному процесі є мінімальною, політична конкуренція відсутня або ж суттєво обмежена» [1, с. 56]. Це визначення є типовим для наукових енциклопедій і підручників, що описують основні типи політичних режимів.

Міжнародна правозахисна організація Freedom House, яка щорічно здійснює моніторинг рівня демократії у світі, відносить авторитарні режими до таких, що супроводжуються обмеженням громадянських прав, придушенням незалежної преси, переслідуванням політичної опозиції, маніпулятивними виборами та надмірною централізацією влади [43, с. 80]. У своїх звітах вона надає детальну типологію сучасних авторитарних режимів, включаючи «гібридні демократії» або «керовані демократії», що зовні імітують демократичні процедури.

Цікавою є також позиція сучасного дослідника Адама Пшеворського, який розглядає авторитаризм у рамках теорії політичних переходів. Він зазначає, що авторитарні режими мають більшу стабільність за умов високої концентрації доходів, слабкої інституціоналізації та відсутності зовнішнього тиску на демократизацію [35, с. 103].

М. Добсон у своїх працях вводить поняття "нового авторитаризму", підкреслюючи, що сучасні автократії активно використовують цифрові технології, цензуру в Інтернеті, соціальні медіа та маніпуляції інформаційним простором для утримання влади [44, с. 207].

Таблиця 1.1 Порівняльний аналіз підходів до визначення авторитаризму

Автор / Джерело	Країна / Школа	Основні ознаки авторитаризму	Особливості підходу
Хуан Лінц [37, с. 84]	США / Іспанія	Обмежений плюралізм, низька мобілізація,	Відмежування від тоталітаризму

		формальний лідер, слабка ідеологія	
Ларрі Даймонд [29, с. 112]	США	Відсутність чесних виборів, свободи слова, незалежного суду, переслідування опозиції	Наголос на демократичних дефіцитах
Ж.-М. Гено [45, с. 149]	Франція	Формальне збереження демократичних інституцій із фактичним їх викривленням	Концепція симулякру демократії
Сеймур Ліпсет [46, с. 218]	США	Залежність від рівня освіти, розвитку інститутів, участі громадян	Соціологічне підґрунтя виникнення режиму
Л. Губерський [15, с. 244]	Україна	Централізація, знецінення принципу поділу влади, політичний примус	Внутрішньополітичний аналіз
В. Даниленко [4, с. 213]	Україна	Усунення громадянського суспільства, влада в руках лідера/еліти	Політична ізоляція суспільства
Л. Вдовиченко [9, с. 98]	Україна	Легітимність через пасивність населення та силову підтримку	Акцент на механізмах утримання влади
Ю. Пахомов [31, с. 306]	Україна	Жорстке управління в умовах кризового переходу	Авторитаризм як інструмент стабілізації
Freedom House [43, с. 5]	США / Міжнародна	Обмеження прав і свобод, маніпуляції виборами, репресії, централізація	Емпіричний підхід на базі міжнародного моніторингу
«Політологічний словник» [1, с. 56]	Україна	Влада зосереджена в руках вузького кола, мінімальна участь громадян	Узагальнене енциклопедичне визначення
А. Пшеворський [35, с. 103]	США / Польща	Стабільність режиму через нерівність, низьку інституціоналізацію	Теорія політичних трансформацій
М. Добсон [44, с. 207]	Велика Британія	Цифровий контроль, онлайн-цензура, маніпуляції соцмережами	Аналіз «нового авторитаризму» у XXI столітті

Порівняльний аналіз визначень авторитаризму дозволяє виявити як спільні риси, так і відмінності у підходах різних науковців до цього поняття.

Перш за все, всі визначення зосереджуються на ключових аспектах авторитаризму, зокрема на концентрації влади, що є характерною ознакою цієї форми правління. У більшості підходів наголошується, що політична влада зосереджена в руках одного лідера або вузького кола осіб, що практично усуває громадянське суспільство від участі в політичному процесі. Це видно у

визначеннях Хуана Лінца, який вказує на обмежений політичний плюралізм, низьку політичну мобілізацію та відсутність розвинутої ідеології [37, с. 84], а також у визначенні В. Даниленка, де акцентується на фактичному усуненні громадянського суспільства [4, с. 213].

Ще однією спільною рисою є обмеження політичних прав і свобод. Усі дослідники зазначають, що авторитарні режими характеризуються відсутністю вільних і чесних виборів, цензурою, обмеженням свободи слова і переслідуваннями опозиції. Таке трактування відображене як у визначенні Ларрі Даймонда, який вказує на репресії проти політичних опонентів [29, с. 15], так і в моніторингових звітах організації Freedom House, де підкреслюється маніпуляція виборами та придушення громадянських прав [43, с. 5].

Особливу увагу заслуговує акцент на низькому рівні політичної мобілізації та участі громадян. Багато дослідників погоджуються, що в авторитарних системах політичне життя зосереджене у вузькому колі еліт, тоді як ширші верстви населення або не мають можливості для участі в політиці, або залишаються аполітичними. Цей аспект підкреслює Хуан Лінц, зазначаючи низьку політичну мобілізацію [37, с. 84], а також Жан-Марі Гено, який вказує на викривлення демократичних інститутів [45, с. 149].

Водночас відмінності у підходах дослідників стосуються інтерпретації причин та особливостей виникнення авторитаризму. Західні теоретики, такі як Лінц та Ліпсет, розглядають авторитаризм як наслідок недостатнього розвитку політичних інститутів і суспільства, зокрема низького рівня політичної участі та освіти, що робить авторитаризм антагоністом демократії [46, с. 26]. Ліпсет підкреслює, що в умовах слабкої соціальної структури та відсутності середнього класу виникає сприятливе середовище для авторитарних режимів.

Українські науковці, в свою чергу, надають більше значення внутрішнім політичним механізмам, що підтримують авторитарні режими. Так, Л. Губерський визначає авторитаризм як форму централізованої влади, що порушує принципи поділу влади та здійснює управління на основі примусу [15, с. 244], тоді як В. Даниленко наголошує на усуненні громадянського суспільства

від політичного життя [4, с. 213]. Л. Вдовиченко також вказує на те, що легітимність авторитарного режиму базується не на консенсусі, а на політичній пасивності населення та силовій підтримці влади [9, с. 98].

Ще одним важливим моментом є трактування авторитаризму як форми «жорсткого управління» Ю. Пахомовим, який вбачає авторитаризм необхідним за умов політичної нестабільності або кризового переходу в суспільстві, що може мати тимчасово стабілізуючі наслідки [31, с. 27]. Це трактування відрізняється від більш загальних підходів, оскільки підкреслює ситуативний характер авторитаризму, коли він може бути сприйнятий як реакція на кризові ситуації.

Інституційні джерела, як-от Політологічний енциклопедичний словник, узагальнюють визначення авторитаризму як режиму, що зосереджує владу в руках одного лідера, а участь громадян у політичному житті є мінімальною [1, с. 56], а Freedom House зосереджується на практичних аспектах, таких як маніпуляції виборами та репресії проти опозиції [43, с. 80].

Таким чином, хоча існують спільні риси в трактуванні авторитаризму, зокрема зосередження влади в руках одного або обмеженого кола осіб та обмеження політичних прав, дослідники по-різному підходять до аналізу причин та механізмів функціонування авторитарних режимів. Це свідчить про багатогранність і складність цього феномену, що потребує комплексного підходу до його вивчення.

Поряд із класичними підходами, сучасні дослідники виокремлюють і соціокультурні аспекти авторитаризму. Так, український політолог О. Рафальський підкреслює, що авторитаризм – це політичний режим, який спирається на «моністичне бачення суспільства», заперечення політичного плюралізму та пріоритет інтересів держави над правами індивіда [12, с. 121]. На його думку, авторитаризм виникає не лише як реакція на кризи, але й як наслідок історично закорінені культури підпорядкування владі.

І. Курас акцентує увагу на тому, що в авторитарному режимі часто відбувається формування офіційної ідеології, яка не є всеосяжною, як у

тоталітаризмі, але відіграє роль у легітимації правлячої еліти та збереженні її позицій [22, с. 35].

Натомість Г. Шаталов розглядає авторитаризм крізь призму соціального контракту, вважаючи, що в деяких випадках населення добровільно погоджується на обмеження прав заради стабільності, безпеки або економічного зростання. Це, на його думку, зумовлює «гібридну» природу сучасних авторитарних режимів [33, с. 167].

У свою чергу, О. Романюк у праці «Політичні режими сучасності» зазначає, що в авторитарних системах існують імітаційні інститути демократії – вибори, парламент, партії, проте вони функціонують суто номінально й не впливають на процес ухвалення політичних рішень [17, с. 46].

Окремі дослідники звертають увагу на психологічні та моральні основи авторитарного мислення. Так, Е. Фромм у праці «Втеча від свободи» описує авторитаризм як один із механізмів «втечі» індивіда від свободи та відповідальності, що породжується страхом перед соціальними змінами й особистісною самотійністю [38, с. 137]. На його думку, люди часто добровільно підкоряються сильній владі, аби позбутися тривоги перед вибором.

Не менш важливими є й економічні аспекти виникнення авторитаризму. Р. Даль зазначає, що в суспільствах із нерівномірним розподілом ресурсів і низьким рівнем політичної культури авторитаризм стає зручним інструментом для утримання контролю еліт над більшістю [41, с. 103].

У праці українського науковця В. Полторака відзначається, що сучасний авторитаризм значно видозмінився порівняно з класичними моделями ХХ століття. Він характеризується не лише централізацією влади, а й активним використанням медіа, цифрового стеження та маніпулятивного законодавства [25, с. 66]. Полторак вводить поняття «м'якого авторитаризму», що функціонує в умовах зовнішньої демократичності.

Крім того, Я. Примуш у своїх дослідженнях наголошує, що авторитаризм часто має «адаптивну природу», тобто здатність пристосовуватися до викликів глобалізації, зберігаючи при цьому головні елементи політичного контролю [27,

с. 29]. Така гнучкість дозволяє сучасним авторитарним режимам маскуватися під демократії, використовуючи вибори як інструмент легітимації, а не реального волевиявлення.

Визначення авторитаризму також набуває нового звучання у працях сучасних європейських політологів, які аналізують його в контексті глобалізаційних викликів. Наприклад, А. Пшеворський розглядає авторитаризм як систему, що прагне зберегти владу, нав'язуючи певні правила гри без реального політичного змагання, за допомогою правових обмежень та контролю над інформаційним полем [43, с. 78]. Він підкреслює, що навіть за наявності виборів, за відсутності прозорості та чесної конкуренції, режим не можна вважати демократичним.

М. Добсон у дослідженні «The Dictator's Learning Curve» зазначає, що сучасні авторитарні лідери стають дедалі більш адаптивними, вивчаючи досвід попередників, і знаходять нові способи утримання влади, поєднуючи репресії з економічною стабільністю [44, с. 55]. Це дозволяє їм підтримувати лояльність населення, водночас обмежуючи громадянські свободи.

У межах критичної теорії, Н. Хомський трактує авторитаризм як наслідок політичної інженерії, де контроль над публічним дискурсом слугує інструментом маніпуляції свідомістю населення. Він вважає, що засоби масової інформації в авторитарних суспільствах стають не джерелом правди, а механізмом легітимації влади [46, с. 27].

Варто також згадати І. Бобра, який у дослідженні політичної культури в Україні зазначає, що авторитаризм має глибоке коріння в політичній традиції пострадянських суспільств, де держава домінує над суспільством, а громадянин позбавлений суб'єктності [30, с. 34]. Він наголошує на необхідності трансформації суспільної свідомості для протидії авторитарним тенденціям.

Окрему увагу варто приділити і феномену «гібридного режиму», який, як підкреслює В. Магда, поєднує в собі як авторитарні, так і демократичні елементи, що дозволяє утримувати контроль, не повністю відмовляючись від демократичної риторики [36, с. 26].

Отже, поняття авторитаризму є складним і багатограним, що відображає різноманітність наукових підходів до його розуміння. У центрі більшості дефініцій — концентрація політичної влади в руках однієї особи або вузького кола осіб, обмеження політичної конкуренції, слабкість або формальність демократичних інститутів, контроль над громадянським суспільством і засобами масової інформації. Спільним для різних інтерпретацій є акцент на обмеженій політичній участі населення, придушенні опозиції та пріоритеті влади над правом. Систематизація наукових підходів дає змогу не лише окреслити сутність авторитаризму як типу політичного режиму, але й закласти теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження його еволюції та проявів у конкретних історичних і соціально-політичних контекстах.

1.2 Еволюція авторитаризму з надр деспотії/тиранії

Авторитаризм як політичне явище не виник зненацька — він є результатом тривалої історичної еволюції владних відносин, яка починається з найдавніших форм абсолютного правління — деспотії та тиранії. Попри зміну історичних епох, політичних режимів та форм правління, фундаментальні риси авторитаризму — концентрація влади, придушення опозиції, відсутність ефективного народного контролю, зберігались, адаптуючись до нових умов.

Деспотія як джерело авторитаризму бере свій початок у цивілізаціях Стародавнього Сходу. В Єгипті, Межиріччі, Ассирії, Вавилоні, Китаї та Персії влада монарха була абсолютною, сакралізованою і недоторканною. Правитель вважався божеством або представником богів на землі, а політичні рішення трактувалися як вища воля. Наприклад, у Стародавньому Єгипті фараон вважався живим богом, а його воля була законом. У Китаї концепція «Небесного мандата» легітимізувала право імператора на необмежене правління, що забезпечувало політичну стабільність, але й виключало участь народу у політичному житті [18, с. 67].

Тиранія, як форма правління, сформувалась у полісній традиції Давньої Греції. Тирані, на відміну від деспотів, часто приходили до влади шляхом насильницького захоплення, однак спочатку могли користуватися народною

підтримкою. Вони концентрували владу у своїх руках, усували аристократію, але водночас здійснювали політичні реформи, спрямовані на утвердження особистої влади. З часом тиранія набула негативного значення, позначаючи свавільне правління, засноване на страху, насильстві та пригніченні політичної волі народу.

Антична філософія дала перші спроби концептуального осмислення цих форм влади. Платон вважав тиранію найгіршою формою державного устрою, в якій влада базується на пристрастях і свавіллі. У «Державі» він описує, як демократія перероджується у тиранію, коли надмірна свобода призводить до хаосу, який і використовується для встановлення жорсткої особистої влади [47, с. 94]. Арістотель у «Політиці» класифікував тиранію як викривлення монархії, в якій правитель діє в інтересах власної влади, а не на благо суспільства [48, с. 55].

У середньовічну епоху політична влада залишалася централізованою і сакралізованою. Феодальна система зберігала жорстку ієрархію, а королівська влада легітимізувалася церквою. Монархи, особливо у Західній Європі, претендували на абсолютну владу, що отримала нове звучання в епоху абсолютних монархій. «Король — це держава», — знамените висловлювання Людовика XIV, що яскраво ілюструє концепцію абсолютизму [49, с. 70]. Така форма правління поступово ставала раціональнішою, опираючись на розвинену бюрократію, постійну армію, централізоване законодавство — риси, які пізніше перейняв модерний авторитаризм.

У Новий час із розвитком капіталізму, національних держав і політичної думки з'являються спроби обґрунтування і легітимації як обмеженої, так і необмеженої влади. У праці Т. Гоббса «Левіафан» бачимо обґрунтування потреби в абсолютному суверені — для гарантування безпеки й порядку. Його ідеї пізніше вплинули на формування авторитарного дискурсу як виправдання централізованого правління [49, с. 70].

У XIX столітті, попри поширення ідей лібералізму, авторитарні форми правління продовжували існувати в імперіях — Російській, Османській,

Австро-Угорській. Вони зберігали монархічну традицію, проте адаптували її до нових соціально-економічних умов. Наприклад, в Російській імперії, незважаючи на реформи Олександра II, влада царя залишалася абсолютною і невідповідальною перед парламентом чи народом.

У XX столітті авторитаризм набув різноманітних форм і вийшов на новий рівень розвитку. Якщо в минулі епохи він опирався переважно на традицію або релігію, то тепер став ідеологічно забарвленим. У міжвоєнний період з'являються фашистські та квазіфашистські режими, які поєднували харизматичне лідерство, антидемократичну риторику, контроль над ЗМІ та репресивний апарат. Франкістська Іспанія, Салазарівська Португалія, Пероністська Аргентина стали прикладами класичних авторитарних режимів із локальними особливостями [44, с. 189].

Після Другої світової війни авторитаризм не зник, а еволюціонував у гібридні форми, часто маскуючись під демократичні інституції. Такі режими можуть проводити вибори, мати парламенти й конституції, проте реальна влада зосереджена в руках вузького кола осіб, а опозиція переслідується. Такі країни, як Росія, Туреччина, Угорщина, Венесуела чи Іран — яскраві приклади неоавторитарних режимів XXI століття, які використовують демократичну риторику, але фактично функціонують за авторитарними принципами [50, с. 76].

Сучасні політологи, зокрема С. Левітський і Л. Вей, характеризують ці новітні режими як «електоральний авторитаризм» або «делегативні демократії», в яких вибори стають інструментом легітимації влади, а не її реальної зміни. За таких умов демократія перетворюється на фасад, а держава — на інструмент контролю, репресій і пропаганди.

Вивчаючи еволюцію авторитаризму, доцільно також звернути увагу на релігійний фактор, який значною мірою сприяв легітимації автократичної влади на різних етапах історії. У середньовічній Європі доктрина «божественного права королів» визначала монарха як намісника Бога на землі. Аналогічно, у мусульманських країнах авторитарні форми правління обґрунтовувалися через

шаріатські норми та традицію теократії (наприклад, іранська модель Віляят-е-Факіх). Таким чином, релігія не лише слугувала моральною опорою режиму, але й надавала йому сакральну недоторканність.

Ще одним важливим етапом в еволюції авторитаризму стало використання технологій для зміцнення влади. Починаючи з ХХ століття, авторитарні режими активно використовували радіо, телебачення, а згодом — цифрові технології та соціальні мережі як інструмент політичного контролю, маніпуляцій і пропаганди. У сучасних авторитарних державах цифровий авторитаризм набув особливої ваги: системи масового стеження, цензура інтернету, маніпуляція алгоритмами формують нову модель репресивного управління. Китайська система «соціального рейтингу» є прикладом цифрового інструменту, що поєднує контроль, заохочення і покарання, адаптуючи традиційний авторитаризм до умов інформаційного суспільства [51, с. 109].

Крім того, слід врахувати роль військових переворотів як одного з механізмів утвердження авторитаризму у ХХ столітті. Особливо це було характерно для країн Латинської Америки, Африки та Азії, де слабкість демократичних інститутів сприяла виникненню хунт. Режими Аугусто Піночета в Чилі, Парка Чон Хі в Південній Кореї чи Мобуту Сесе Секо в Заїрі встановилися саме через захоплення влади армією під гаслами відновлення порядку, боротьби з корупцією або комунізмом.

Також варто звернути увагу на персоналістські авторитарні режими, у яких влада концентрується навколо однієї постаті. На відміну від колективних моделей (військових хунт, однопартійних систем), персоналістські режими будуються на харизмі та культі особи. Приклади — Йосип Сталін, Мао Цзедун, Кім Ір Сен, Іді Амін, Сапармурат Ниязов. Особливістю цих режимів є нестабільність після смерті лідера або втрати його авторитету, що свідчить про низьку інституційну стійкість.

Історичну специфіку також має постколоніальний авторитаризм, характерний для країн, що здобули незалежність після Другої світової війни. Нерідко нові еліти, які прийшли до влади, продовжували практики

колоніального управління, лише змінивши риторика з імперської на національно-визвольну. Авторитаризм у цих країнах часто мав етнічне або кланове забарвлення, що призводило до масових репресій та геноцидів (наприклад, режим Іді Аміна в Уганді або Хуту в Руанді).

Значну увагу дослідники звертають на гібридизацію режимів, у межах якої відбувається змішування авторитарних і демократичних елементів. Це явище характерне для так званих «анократичних» режимів — нестабільних політичних утворень, де демократичні інституції формально існують, але не працюють належним чином. Такі режими вразливі до політичної турбулентності, зокрема революцій, громадянських війн або зовнішнього втручання [52, с. 111].

Насамкінець, важливо згадати про транснаціональну підтримку авторитаризму, яка може проявлятися у вигляді фінансування, політичної підтримки або експорту моделей авторитарного управління. Деякі країни (наприклад, Росія, Китай, Іран) використовують економічні, медійні й дипломатичні інструменти, щоб підтримувати дружні авторитарні режими в інших державах — це дає підстави говорити про формування глобальної авторитарної мережі.

Авторитаризм як політичне явище не виник зненацька — він є результатом тривалої історичної еволюції владних відносин, яка починається з найдавніших форм абсолютного правління — деспотії та тиранії. Попри зміну історичних епох, політичних режимів та форм правління, фундаментальні риси авторитаризму — концентрація влади, придушення опозиції, відсутність ефективного народного контролю — зберігались, адаптуючись до нових умов [18, с. 67].

Варто зазначити, що в окремих історичних контекстах деспотичні та авторитарні режими могли мати й позитивний вплив на розвиток суспільства. Наприклад, у Стародавньому Єгипті централізована влада фараона забезпечувала стабільність та захист від зовнішніх загроз, а також підтримку великих інфраструктурних проєктів, таких як будівництво пірамід та

іригаційних систем [19, с. 55]. У Стародавньому Китаї імператорська влада сприяла культурному та науковому розвитку, формуванню адміністративної системи та збереженню національної єдності [20, с. 89]. Ці приклади демонструють, що авторитаризм може бути двоїстим феноменом, здатним як до придушення свободи, так і до забезпечення суспільного порядку.

Ключову роль у розумінні легітимації авторитарної влади відіграє типологія легітимного панування, запропонована Максом Вебером [21, с. 33]. Вона охоплює три основні типи легітимності. Традиційна легітимність, яка ґрунтується на повазі до звичаїв та історичних традицій. Це характерно для монархій та імперій, де влада передається спадково [22, с. 39]. Харизматична легітимність, що базується на особистих якостях лідера. Це може бути прикладом влади Олександра Македонського або Наполеона Бонапарта [23, с. 63]. Рационально-правова легітимність, яка спирається на формальні закони та процедури, характерна для сучасних держав, включаючи ті, що маскують авторитаризм під демократичні інститути [24, с. 61].

У XXI столітті авторитаризм часто існує в гібридних формах, що поєднують елементи демократії та автократії. Такий «гібридний авторитаризм» дозволяє правлячій еліті зберігати контроль над державою, використовуючи демократичну риторику та інститути як фасад [25, с. 85]. Наприклад, у таких країнах, як Росія чи Туреччина, проводяться вибори, проте вони контролюються владою, а незалежні ЗМІ та опозиція зазнають тиску [26, с. 91]. Такі режими також використовують сучасні технології для контролю над суспільством, маніпуляції громадською думкою та обмеження свободи слова [27, с.10].

Узагальнюючи аналіз еволюції авторитаризму, можна стверджувати, що цей політичний феномен має глибоке історичне коріння, що сягає доби деспотії та тиранії у Стародавньому світі. Пройшовши трансформацію через абсолютизм, військові диктатури, тоталітаризм і сучасні гібридні режими, авторитаризм демонструє надзвичайну адаптивність до соціальних, економічних та технологічних змін. Він здатен модифікувати свої форми, зберігаючи при цьому головну сутність — концентрацію влади в руках вузької

еліти, обмеження політичних прав і свобод, а також контроль над ключовими соціальними інститутами. Еволюція авторитаризму супроводжується ускладненням його інструментарію: від відкритого терору і насилля — до маніпулятивної демократії, інформаційних технологій і цифрового стеження. З огляду на це, сучасні прояви авторитаризму нерідко маскуються під демократичні інститути, що робить їх більш витонченими, але не менш загрозливими для прав і свобод людини. Така гнучкість режиму дозволяє йому не лише виживати в нових умовах, а й відновлювати свої позиції у глобальному політичному ландшафті.

1.3 Авторитарний режим правління в колі інших політичних режимів: порівняльна характеристика

Політичні режими, що утворюються в різних країнах і історичних умовах, відображають рівень розвитку інституцій, традицій, соціальних структур, культури, а також специфіку легітимації та здійснення влади. Серед них авторитаризм займає проміжне положення між двома полярними формами — демократією та тоталітаризмом. Для повного розуміння сутності авторитарного режиму доцільно провести порівняльний аналіз, який враховує структурні, інституційні, ідеологічні, соціальні та правові характеристики цих трьох основних типів політичного правління.

Демократія є політичним режимом, що базується на принципах народного суверенітету, багатопартійності, вільних виборів, розподілу влади та гарантування прав людини. У такій системі головними джерелами влади є виборці, а функціонування держави відбувається під постійним наглядом з боку громадянського суспільства, ЗМІ та незалежних судових інститутів. Демократія передбачає рівний доступ громадян до участі в управлінні державними справами, свободу слова, свободу зібрань, прозорість ухвалення рішень і змагальність у політичному процесі [29, с.15].

Натомість авторитаризм характеризується концентрацією влади в руках вузького кола осіб або однієї фігури (лідера), обмеженням політичних свобод, відсутністю реальної політичної конкуренції та незалежного контролю з боку

громадськості. У цьому режимі вибори або відсутні, або проводяться з грубими порушеннями і служать лише легітимації чинного режиму. Політична опозиція часто переслідується, ЗМІ — цензуруються, а судова система використовується для підтримки влади [4, с. 213; 9, с. 98].

Водночас, на відміну від тоталітаризму, авторитаризм може співіснувати з обмеженими формами громадянської активності в неполітичній сфері (наприклад, в економіці, спорті, культурі). Це дозволяє йому виглядати менш репресивним порівняно з тоталітарним режимом.

Хоча обидва режими — авторитаризм і тоталітаризм — ґрунтуються на обмеженні прав і свобод громадян, їхня природа, інтенсивність політичного контролю та ідеологічне наповнення суттєво відрізняються.

Тоталітаризм є найбільш репресивною формою політичного правління, що передбачає повне підпорядкування особистості державі. Він спирається на всеосяжну ідеологію, тотальний контроль над усіма сферами життя (політичне, соціальне, економічне, духовне), масову мобілізацію населення, монополію на засоби масової інформації, насильство та страх. Класичними прикладами є сталінський СРСР, гітлерівська Німеччина, маоїстський Китай [37, с. 84–85; 46, С.26].

Авторитаризм, за Х. Лінцем, не має всеохопної ідеології, допускає обмежений плюралізм, не вимагає масової політичної участі та орієнтований здебільшого на стабільність і збереження влади, а не на перетворення суспільства за певною ідеологічною схемою. Тоталітаризм створює політичну містику та культ особи, тоді як авторитаризм часто прагматичний, аполітичний у своїй суті та здатний до адаптації — наприклад, поєднання з ринковою економікою, як у випадку сучасного Китаю [15, с. 244].

Сучасна політична наука активно досліджує проміжні (гібридні) політичні режими, що поєднують формальні демократичні інститути з авторитарною суттю. Такий тип управління також називають «електорним авторитаризмом» або «керованою демократією». У таких країнах проводяться вибори, існує опозиція та незалежні ЗМІ, однак усе це функціонує в умовах політичного

контролю та маніпуляцій з боку влади. Громадянське суспільство зазнає утисків, а законодавчі й судові органи підпорядковані виконавчій вертикалі. Гібридні режими характерні для пострадянського простору, де авторитарні елементи приховуються за демократичними формальностями [31, с. 26; 43, с. 77].

У структурі авторитаризму виокремлюються такі підтипи, як військові диктатури, абсолютні та дуалістичні монархії та теократичний авторитаризм.

Військові диктатури — форма правління, за якої влада належить військовим або армійським хунтам. Вони зазвичай виникають у результаті переворотів або військової інтервенції в політичне життя. Характеризуються придушенням опозиції, обмеженням громадянських прав і домінуванням силових структур (наприклад, режим Піночета в Чилі).

Абсолютні та дуалістичні монархії — влада належить монарху, як правило, спадковому. У деяких країнах, таких як Саудівська Аравія чи Оман, монархія має авторитарну суть, незважаючи на наявність традиційних або релігійних обґрунтувань влади [9, с. 99].

Теократичний авторитаризм — форма, у якій джерелом легітимності виступає релігія, а духовенство відіграє центральну роль у політичному управлінні (приклад — Іран).

Особливу увагу в сучасній науці приділено впливу політичної культури на стійкість того чи іншого політичного режиму. Авторитаризм частіше закріплюється в суспільствах із патерналістськими або підданськими типами політичної культури, де громадяни сприймають владу як щось віддалене, всемогутнє та не підконтрольне. У таких умовах політична апатія населення, відсутність навичок самоорганізації, довіра до «сильного лідера» та страх перед нестабільністю слугують базисом для відтворення авторитарної моделі правління.

Авторитаризм часто отримує підтримку середнього класу або економічної еліти в умовах, коли суспільство побоюється хаосу, соціальних конфліктів або революцій. Це явище описане в працях Г. О'Доннелла і Ф. Шміттєра, які

вказували, що авторитарні режими здатні забезпечити економічну стабільність і контроль над страйками чи протестами, особливо в постколоніальних чи транзитивних країнах. Іноді авторитарні режими здійснюють так зване "розвиткове управління", за якого держава модернізує економіку, не допускаючи політичної конкуренції (приклад — Південна Корея 1970-х років або Сінгапур).

У політичній теорії описано поняття "демократичного транзиту", яке стосується процесу поступового відходу від авторитаризму. Важливо зазначити, що не всі авторитарні режими ведуть до демократії — деякі з них еволюціонують у неоавторитарні або конкурентно-авторитарні системи, що лише імітують демократичні процедури. Інші зазнають краху внаслідок внутрішньої боротьби за владу, зовнішнього тиску або соціального вибуху. При цьому авторитарні еліти часто прагнуть зберегти свій вплив через контрольовані "реформи згори", що лише косметично змінюють систему.

У політичній психології авторитарні режими аналізуються також з позицій емоційної підтримки, яку влада отримує від населення через апеляцію до почуття страху, гордості, патріотизму або спільного ворога. Авторитарні лідери нерідко формують образ "зовнішньої загрози" або "ворогів народу", використовуючи це для виправдання репресій і посилення контролю. Така тактика дозволяє формувати псевдоконсенсус у суспільстві навіть за відсутності реальної підтримки.

З появою цифрових технологій виник новий різновид — цифровий (або кібер) авторитаризм, що передбачає використання інтернету, соціальних мереж, відеоспостереження, аналізу даних і штучного інтелекту для моніторингу населення, цензури та контролю за політичною активністю. Прикладом цього є Китай, який поєднує економічну відкритість із цифровими інструментами контролю (соціальний рейтинг, блокування сайтів, відстеження повідомлень).

У демократичних режимах політичні партії відіграють ключову роль у формуванні уряду та представленні інтересів громадян. Виборці мають право обирати між кількома партіями, що забезпечує політичний плюралізм і змагальність [29, с. 12]. У авторитарних режимах партійна система або повністю

відсутня, або зводиться до однопартійної структури, що контролюється правлячою елітою [4, с. 213]. Вибори, якщо й проводяться, мають декоративний характер і слугують легітимації влади, а не реальному вибору. Тоталітаризм, як правило, підтримує однопартійну систему, де партія є єдиним джерелом політичної активності і контролює всі аспекти суспільного життя [15, с. 244].

Демократичні режими заохочують розвиток громадянського суспільства, яке може впливати на ухвалення політичних рішень через організації, профспілки та незалежні медіа [22, с. 35]. В авторитарних режимах громадянське суспільство або контролюється, або перебуває під постійним наглядом. Допускається лише та діяльність, яка не загрожує політичній владі (культурні, спортивні організації) [9, с. 98]. У тоталітарних режимах громадянське суспільство повністю поглинається державою, а незалежні організації знищуються або підпорядковуються правлячій партії [46, с. 26].

Демократія забезпечує свободу слова і незалежність ЗМІ, які відіграють роль «четвертої влади», здійснюючи контроль за діяльністю уряду [13, с. 47-49]. В авторитарних режимах ЗМІ підпадають під цензуру або контролюються державою, хоча можуть існувати й приватні медіа, якщо вони уникають політичної критики [4, с. 213]. У тоталітаризмі ЗМІ є повністю підконтрольними державі та використовуються для поширення офіційної ідеології, маніпуляції суспільною свідомістю та створення культу особи [37, с. 84–85].

У демократичних режимах політичні реформи є невід'ємною частиною розвитку і здійснюються через відкриті обговорення та прийняття законів [29, с. 13-15]. В авторитарних режимах реформи зазвичай проводяться «згори» і спрямовані на зміцнення влади правлячої еліти. Це можуть бути косметичні зміни, що лише створюють ілюзію демократизації [4, с. 213]. У тоталітарних системах реформи відбуваються виключно за рішенням верхівки та спрямовані на підтримку ідеологічної доктрини [15, с. 244].

Демократичні країни прагнуть будувати міжнародні відносини на засадах співпраці, міжнародного права та захисту прав людини [22, с. 35]. Авторитарні

режими часто уникають міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, фокусуючись на захисті національних інтересів та зміцненні влади. Вони можуть вступати в альянси як із демократичними, так і з іншими авторитарними державами [9, с. 98]. Тоталітарні держави, як правило, ізолюються або прагнуть експортувати свою ідеологію за кордон, як це було з СРСР чи нацистською Німеччиною [37, с. 84–85].

У демократичних режимах легітимація влади ґрунтується на народному суверенітеті, де виборці є джерелом влади через вільні та конкурентні вибори [29, с. 10-12]. Авторитарні режими, навпаки, використовують різноманітні механізми легітимації, включаючи харизматичне лідерство, традиційні цінності, економічний розвиток або національну безпеку [4, с. 213]. Часто влада легітимізується через контрольовані вибори, маніпуляції громадською думкою та пропаганду. У тоталітаризмі легітимація базується на офіційній ідеології та культі особи лідера, який оголошується непогрішимим [37, с. 84–85].

Демократії характеризуються ідеологічним плюралізмом, де існує конкуренція різних політичних ідей і концепцій [22, с. 10-12]. В авторитарних режимах ідеологія може бути відсутньою або має прагматичний характер, де головною метою є збереження влади правлячої еліти [9, с. 98]. У тоталітарних системах панує одна офіційна ідеологія, що пронизує всі аспекти суспільного життя. Вона використовується як засіб мобілізації населення та виправдання репресій [15, с. 244].

Демократії мають принцип цивільного контролю над армією, де військові підпорядковуються демократично обраним органам влади [13, с. 45-47]. В авторитарних режимах армія часто відіграє важливу роль у підтримці влади, а інколи й сама стає джерелом політичного правління (військові диктатури) [9, с. 78]. У тоталітарних режимах силові структури (армія, поліція, спецслужби) використовуються для придушення будь-якого інакомислення та підтримки режиму [37, с. 84–85].

У демократичних країнах економічна політика зазвичай базується на принципах ринкової економіки та конкуренції, із захистом прав приватної

власності [22, с. 35]. Авторитарні режими можуть застосовувати як ринкові, так і планові моделі економіки, залежно від своїх потреб. Вони часто використовують економічне зростання як засіб легітимації (наприклад, Китай) [9, с. 98]. Тоталітарні режими зазвичай запроваджують централізовану планову економіку, яка підпорядковується державним цілям і не допускає приватної ініціативи [15, с. 244].

У демократичних країнах правова система базується на верховенстві права та незалежності суду [29, с. 10]. Громадяни мають право на справедливий судовий розгляд, і закони однаково застосовуються до всіх. В авторитарних режимах судова система часто використовується як інструмент підтримки режиму, де судді призначаються або контролюються правлячою елітою [4, с. 213]. Тоталітаризм повністю підпорядковує судову систему політичним цілям, де судові процеси стають засобом політичних репресій (показові процеси в СРСР) [37, с. 84–85].

У демократичних країнах освіта орієнтована на розвиток критичного мислення, академічної свободи та різноманітності думок [22, с. 34]. В авторитарних режимах освітня система може бути обмежена цензурою або використовуватися для пропаганди, але часто залишається відносно автономною у неполітичних сферах [9, с. 98]. У тоталітаризмі освіта повністю контролюється державою і спрямована на виховання лояльності до режиму, формування ідеологічних поглядів та культ особи лідера [37, с. 84–85].

Сучасні авторитарні режими активно використовують цифрові технології для контролю за населенням. Це включає моніторинг соціальних мереж, цензуру інтернету, використання систем розпізнавання облич та аналізу даних для спостереження за громадянами [31, с. 27-29]. Прикладом цього є цифровий авторитаризм у Китаї, де держава контролює онлайн-простір і має доступ до особистих даних громадян через систему соціального рейтингу [43, с. 77]. Тоталітарні режими також можуть використовувати технології для пропаганди та мобілізації населення (як це було з радіо та кіно в нацистській Німеччині) [46, с. 26].

У демократичних режимах міфи та символи відображають національні цінності, історичну пам'ять та культурну різноманітність [29, с. 16]. Авторитарні режими активно використовують міфи для легітимації своєї влади — це може бути міф про «сильного лідера», «захисника нації» або «стабільність і порядок» [4, с. 213]. Тоталітарні режими створюють культ особи лідера та міфологізують історичні події, які стають частиною офіційної ідеології (як культ Сталіна в СРСР) [37, с. 84–85].

У структурі сучасної політичної науки авторитаризм виступає як автономне, гнучке і водночас складне явище. Він вирізняється значною внутрішньою варіативністю та адаптивністю до різних умов. На відміну від демократії, авторитаризм виключає народ як джерело влади, але, на відміну від тоталітаризму, не прагне до повного контролю над усіма сферами суспільного життя. Його здатність до трансформації, легалізації через гібридні інститути й утримання стабільності в умовах слабких демократичних традицій робить його особливо актуальним об'єктом порівняльного аналізу.

Таке порівняння дозволяє виявити специфіку авторитаризму як політичного режиму, що обмежує свободи, але не повністю їх знищує, що опирається на примус, але при цьому іноді використовує механізми демократичної легітимації для маскування своєї суті. Саме ці риси дозволяють авторитарним режимам існувати протягом десятиліть, змінювати форми й залишатися актуальними в сучасному світі.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ВАРІАНТИ РІЗНИХ ПРАКТИК РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ АТОРИТАРИЗМУ

2.1 Авторитаризм як прояв кризи демократичного устрою

Авторитаризм у своїй історичній динаміці часто не постає як цілковите заперечення демократії, а як реакція на її слабкості, недоліки або кризові явища. Перехід від демократичного правління до авторитарного нерідко є наслідком інституційного паралічу, політичної поляризації, економічної нестабільності, втрати довіри до еліт, а також нездатності держави забезпечити базові соціальні функції. У цьому контексті авторитаризм функціонує як "ліки від хаосу", пропонуючи стабільність, порядок і концентрацію влади, хоч і ціною обмеження свобод.

Після Першої світової війни Німеччина опинилася в умовах глибокої політичної, економічної та соціальної кризи. Веймарська республіка, проголошена у 1919 році, стала першою спробою запровадити в країні демократичний устрій із парламентською системою, виборчими інститутами та прогресивною Конституцією. Проте цей демократичний експеримент виявився вразливим до внутрішніх і зовнішніх викликів, які зрештою призвели до краху республіки та встановлення авторитарної диктатури нацистського типу [51, с. 100].

Однією з головних причин падіння демократії стала політична нестабільність. Система пропорційного представництва породила значну фрагментацію парламенту: коаліції формувалися складно, уряди були короткотривалими та слабкими. За 14 років існування республіки змінилося понад 20 кабінетів міністрів. Суспільство втратило довіру до демократії, сприймаючи її як джерело безладу, суперечок і неспроможності [35, с. 203].

Поглиблювали кризу також економічні чинники. Гіперінфляція 1923 року знецінила заощадження громадян, зруйнувала дрібну власність і особливо вдарила по середньому класу. А Велика депресія 1929–1933 років спричинила масове безробіття, банкрутство підприємств, зубожіння населення та відчуття загальної безнадії. Соціальна поляризація загострилась: з одного боку —

радикалізація робітників, з іншого — консервативний відкат серед буржуазії та армії [38, с. 21].

Версальський договір, який завершив Першу світову війну, був сприйнятий як національне приниження. Репараційні зобов'язання, втрата територій і роззброєння стали постійною темою політичної риторики націоналістів і популістів, зокрема нацистів, які обіцяли «реванш» та відновлення німецької величі. Паралельно розвивалась тенденція до персоніфікації влади, адже в умовах загального безладу значна частина населення прагнула «сильного лідера», здатного «навести порядок» [44, с. 79].

Веймарська конституція містила внутрішню суперечність: хоч вона проголошувала парламентаризм, але надавала президентові надзвичайно широкі повноваження. Особливо значущою була стаття 48, яка дозволяла главі держави видавати надзвичайні укази. На практиці саме цей механізм став основою демонтажу демократичних інститутів. Президент Гінденбург у 1930–1933 роках дедалі частіше правив указами, що звужило роль парламенту до формальності [4, с. 36].

У такому хаотичному середовищі націонал-соціалістична партія на чолі з Адольфом Гітлером швидко нарощувала популярність, апелюючи до масових емоцій, націоналізму, антикомунізму та антисемітизму. На виборах 1932 року вона здобула найбільшу кількість місць у Рейхстазі. 30 січня 1933 року, за рішенням президента Гінденбурга, Гітлера було призначено рейхсканцлером. Це відбулося цілком легітимно — в межах чинної конституції. Проте вже через кілька місяців, після підпалу Рейхстагу, режим скористався кризою для введення надзвичайного стану, згортання свобод і прийняття «Закону про надзвичайні повноваження», який фактично скасував демократію [25, с.111].

Отже, приклад Веймарської республіки наочно демонструє, як криза демократичного ладу, інституційна слабкість, економічні труднощі та популістські стратегії можуть створити умови для легального встановлення авторитарного режиму. Гітлер не захопив владу силою — він отримав її через демократичні механізми, які були використані для самознищення демократії.

Цей прецедент є надзвичайно важливим для розуміння того, як нестійкі демократії можуть трансформуватись в авторитаризм унаслідок власної нездатності реагувати на виклики часу.

Після завершення Першої світової війни Італія, попри входження до числа держав-переможниць, занурилася в глибоку соціально-економічну й політичну кризу. Недоотримані територіальні здобутки за Версальським договором породили відчуття «знівченої перемоги» (*vittoria mutilata*), що викликало глибоке розчарування у масах та різке падіння довіри до демократичних інституцій [25, с. 144]. Економічна ситуація була напруженою: безробіття, інфляція, страйки та зростання лівого радикалізму створювали враження хаосу і безсилля парламентської демократії [8, с. 116].

Цими обставинами скористався Беніто Муссоліні, який створив фашистський рух, апелюючи до необхідності національного відродження, відновлення порядку й боротьби з «червоною загрозою» [31, с. 27]. Його воєнізовані формування — «чорносорочечники» — активно застосовували насильство проти політичних опонентів, і їх дії часто залишалися безкарними завдяки мовчазній підтримці поліції, армії та представників бізнес-еліт [12, с. 118].

Кульмінацією посилення фашистів став «похід на Рим» у жовтні 1922 року. Формально це не був державний переворот, однак під тиском вулиці та політичного шантажу король Віктор Еммануїл III доручив Муссоліні сформувати уряд. Цей крок став точкою неповернення для італійської демократії [45, с. 149].

У наступні роки Муссоліні послідовно демонтував залишки демократичного устрою. У 1925–1926 роках було прийнято «виняткові закони», які заборонили діяльність опозиційних партій, запровадили цензуру та створили умови для утвердження однопартійної фашистської системи [9, с. 98]. Фашистський режим спирався на культ особи дуче, ідеологічну мобілізацію суспільства, корпоративну економічну модель і насильницьке придушення інакодумства [4, с. 213].

Таким чином, Італія 1920-х років є класичним прикладом трансформації слабкої парламентської демократії в авторитарний режим через внутрішню кризу, суспільну поляризацію та апеляцію до «сильної руки». Авторитаризм постав тут не як наслідок збройного перевороту, а як поступова ерозія демократичних механізмів під тиском страхів, популізму та політичної слабкості еліт [1, с. 56].

У період між 1930 і 1939 роками Іспанія пережила одну з найтрагічніших сторінок своєї історії — від спроб демократичного оновлення до кривавої громадянської війни та встановлення авторитарного режиму Франсіско Франко. Після зречення престолу короля Альфонсо XIII та проголошення Другої республіки в 1931 році в Іспанії почався період активної політичної трансформації. Нова влада впровадила амбітні соціальні й антиклерикальні реформи, спрямовані на модернізацію країни, секуляризацію держави та послаблення впливу аристократії й католицької церкви [37, с. 84].

Однак реформи викликали різке несприйняття з боку правих консервативних сил, тоді як ліві — соціалісти, анархісти, комуністи — вважали їх недостатніми. Це призвело до зростання політичної напруги, посилення ідеологічного протистояння, збройних сутичок на вулицях, страйків і замахів [29, с. 12]. Ліберально-демократичні інституції виявилися неспроможними врегулювати глибоку соціальну поляризацію, що дедалі більше радикалізувала обидва табори [15, с. 244].

У 1936 році на хвилі демократичних виборів до влади прийшов лівий Народний фронт, що ще більше загострило ситуацію. У липні того ж року розпочався військовий переворот, який переріс у масштабну громадянську війну між республіканцями (що підтримували демократичну владу) та націоналістами, очоленими генералом Франко [4, с. 213]. Франко отримав підтримку фашистської Італії та нацистської Німеччини, тоді як республіканці здебільшого поклалися на СРСР та міжнародні бригади добровольців [9, с. 98].

У 1939 році, після перемоги націоналістів, Франко встановив авторитарний режим, що характеризувався культом особи, однопартійною системою, репресіями проти опонентів, цензурою та ліквідацією політичного плюралізму. Його влада базувалася на армії, церкві та традиційних цінностях, що робить франкізм прикладом реакційного авторитаризму — як відповідь на кризу та нестабільність демократичного ладу [46, с. 28].

Отже, кейс Іспанії демонструє, як глибокі розколи в суспільстві, невміння демократичних інституцій забезпечити стабільність та ефективне управління, а також втручання зовнішніх сил можуть стати каталізаторами для переходу від демократії до авторитаризму. Встановлення диктатури Франко стало не просто результатом громадянського конфлікту, а й виявом тотального краху демократичного проекту в умовах екстремальної політичної поляризації [1, с. 56].

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 році Російська Федерація опинилася в умовах глибокої системної кризи, що охоплювала політичну, економічну та соціальну сфери. Спочатку було проголошено курс на демократичні перетворення, зокрема запровадження ринкової економіки, багатопартійності та свободи слова. Проте на практиці демократичний перехід зіткнувся з величезними труднощами: гіперінфляція, масове зубожіння населення, розгул організованої злочинності, війна в Чечні, олігархізація економіки та корумпованість державного апарату підірвали довіру громадян до нових інститутів влади [4, с. 213].

У 1993 році протистояння між президентом Борисом Єльциним та парламентом завершилося силовим розгоном Державної Думи і фактичною концентрацією влади в руках виконавчої гілки. Прийнята в грудні того ж року Конституція надала президентові надзвичайно широкі повноваження, що стало інституційним підґрунтям для майбутнього згорання демократії [9, с. 98].

З приходом до влади Володимира Путіна у 2000 році почався новий етап політичного розвитку Росії, який дослідники все частіше кваліфікують як перехід до гібридного або електорального авторитаризму [29, с. 14]. Попри

збереження атрибутів демократичного устрою — виборів, парламенту, багатопартійності — реальний політичний плюралізм було знищено. Основні засоби масової інформації перейшли під контроль держави або лояльних до неї структур, опозиційні політики піддавалися репресіям, судова система втратила незалежність і стала інструментом політичного тиску [1, с. 56].

Паралельно влада активно використовувала риторику «суверенної демократії» — концепції, що виправдовує централізацію влади та обмеження прав і свобод необхідністю захисту національних інтересів і стабільності [31, с. 28]. Така модель стала характерною для нового типу авторитаризму, що прагне зберігати зовнішню подобу демократичності для легітимації перед міжнародною спільнотою, водночас повністю контролюючи політичний процес ізсередини [46, с. 26].

На сьогодні Російська Федерація, за оцінками авторитетних міжнародних організацій, таких як Freedom House, вважається «невільною державою», де політична конкуренція є ілюзорною, свобода ЗМІ практично знищена, а громадянське суспільство знаходиться під постійним тиском [45, с. 149].

Таким чином, приклад Росії ілюструє процес згорання демократії не через силове захоплення влади, а через поступову ерозію демократичних механізмів і концентрацію повноважень у руках виконавчої вертикалі. Цей випадок є характерним для сучасних авторитарних режимів нового типу, які адаптуються до глобального середовища, симулюючи демократичність при фактичному знищенні її змісту [37, с. 84].

Угорщина та Туреччина є яскравими прикладами сучасних демократичних трансформацій у зворотному напрямку — від ліберальної демократії до так званого електорального авторитаризму. Цей процес, відомий у політології як демократичний зсув (*democratic backsliding*), означає поступову ерозію демократичних інститутів і принципів через законодавчі, політичні та культурні механізми, часто без формального порушення конституційного ладу [43, с. 83].

Після перемоги його партії Фідес на парламентських виборах 2010 року Орбан почав реалізовувати масштабну політичну перебудову, що охопила

судову систему, ЗМІ, виборчий процес та громадянське суспільство. Конституція 2011 року, ухвалена за участі лише правлячої партії, закріпила домінування виконавчої влади над судовою та законодавчою [29, с. 17].

Уряд систематично змінював виборче законодавство на свою користь, обмежував діяльність незалежних медіа та громадських організацій. Зокрема, було запроваджено закони, що вимагали реєстрації та звітування неурядових організацій, які отримують закордонне фінансування, що викликало критику з боку Європейського Союзу [9, с. 98]. Орбан відкрито декларував прихильність до «неліберальної демократії», надаючи перевагу етнічному націоналізму, християнській ідентичності та «традиційним цінностям» над ліберальними свободами [45, с. 149].

У Туреччині демократичні інституції також зазнали значних змін протягом останніх двох десятиліть. Ердоган, який спочатку позиціонував себе як реформатора і прихильника європейської інтеграції, поступово зміцнив президентську владу та послабив незалежність судової системи [4, с. 213].

Особливо важливим етапом став невдалий військовий переворот у липні 2016 року, після якого влада розгорнула масштабну «зачистку» в армії, судовій владі, освіті, ЗМІ та державному апараті. Було затримано десятки тисяч людей, а опозиційні телеканали й газети — закриті. У 2017 році на референдумі було схвалено зміни до Конституції, які перетворили Туреччину з парламентської республіки на президентську, значно посиливши повноваження Ердогана [15, с. 244].

Уряд Туреччини також запровадив жорсткий контроль над інтернетом, переслідує журналістів та опозиціонерів за критику влади, а сам президент дедалі частіше виступає із риторикою, що заперечує західні ліберальні цінності та апелює до релігійного та національного консерватизму [46, с. 218].

Обидва режими зберігають формальні атрибути демократії: проводяться вибори, функціонують парламенти, діють закони. Однак ці інститути значною мірою перетворені на інструменти домінування правлячої партії, а політична конкуренція обмежена або зведена до мінімуму. За класифікацією Freedom

House, обидві країни сьогодні не вважаються повноцінними демократіями: Угорщина позначена як «частково вільна», а Туреччина — як «невільна держава» [1, с. 56; 31, с. 26].

Таким чином, Угорщина й Туреччина демонструють сучасну форму неоавторитаризму, де формально зберігаються демократичні процедури, але поступово нівелюється їхня суть. Ці приклади засвідчують, що демократія може руйнуватися зсередини, через інституційне переналаштування системи під політичну волю лідера, а не лише через насильницькі перевороти чи зовнішню агресію [37, с. 84].

У сучасному світі авторитаризм часто не нав'язується силою, а виникає як результат внутрішніх криз демократії, що робить його значно складнішим для виявлення й протидії. Перехід до авторитарних форм правління зазвичай має багатофакторну природу, у якій поєднуються політичні, економічні, соціокультурні та інформаційні чинники.

Однією з основних причин ерозії демократії є глибока політична поляризація, яка паралізує інститути прийняття рішень. Коли суспільство розколюється на ворожі табори, а політичні партії відмовляються від діалогу, парламент стає нефункціональним. У таких умовах зростає підтримка "сильного лідера", який, на думку частини суспільства, здатен навести порядок без зайвих дебатів [14, с. 89]. Класичним прикладом є Веймарська республіка, де хронічна нестабільність і фрагментація парламенту сприяли сходженню до влади авторитарного режиму [22, с. 131].

Тривала інфляція, безробіття, стагнація економіки або боргова залежність держави руйнують довіру громадян до демократичного устрою. Демократія, що асоціюється з економічним хаосом, втрачає легітимність, і зростає попит на лідера, здатного швидко ухвалювати жорсткі, але ефективні рішення [8, с. 114]. Наприклад, саме економічний колапс 1990-х років в Росії створив сприятливий ґрунт для авторитарної централізації влади за Путіна [30, с. 25].

Іноземне втручання, війни або окупація можуть сприяти втраті демократичних інститутів. З одного боку, надзвичайна ситуація часто

виправдовує посилення виконавчої влади та обмеження свобод; з іншого — іноземні держави можуть прямо чи опосередковано підтримувати авторитарні сили. Наприклад, у міжвоєнній Європі такі процеси активізувалися внаслідок післявоєнної нестабільності та зовнішнього тиску [6, с. 55].

Значні потоки мігрантів, етнічне та релігійне різноманіття часто провокують страх втрати національної ідентичності. На цьому тлі зростає популярність правих популістських сил, які обіцяють зберегти "традиційні цінності" та "очистити" націю від загроз. Угорщина є типовим прикладом: режим Орбана використовує антимиграційну риторику як головний ідеологічний інструмент [29, с. 17]. Така політика веде до легітимації авторитарного контролю над ЗМІ, освітою та правами меншин.

Сучасні авторитарні тенденції дедалі частіше супроводжуються маніпуляцією інформацією. Через соціальні мережі та контрольовані ЗМІ поширюються фейкові новини, дезінформація та конспірологічні наративи, які підривають довіру до демократичних процедур — виборів, незалежного суду, парламенту [33, с. 52]. Цілеспрямована дискредитація опозиції або ліберальних цінностей часто створює атмосферу недовіри, у якій громадяни добровільно погоджуються на обмеження власних свобод заради уявної "стабільності".

Сучасні дослідження авторитаризму дедалі частіше наголошують, що навіть стабільні, розвинені демократії не є гарантовано захищеними від авторитарної еволюції. На думку Шері Берман, процес демократизації — це не лінійний рух до свободи, а крихкий баланс між інституціями, культурою і довірою громадян [5, с. 9]. Подібну думку поділяє й Яша Мунк, який у своїх працях показує, що демократичні суспільства можуть поступово втрачати здатність до самозахисту, особливо під тиском популістських наративів [11, с. 213].

Яскравий приклад таких змін — Сполучені Штати Америки, де в останні десятиліття спостерігається загострення політичної поляризації, зниження довіри до традиційних медіа, судів і виборчих процедур. Американський політичний процес демонструє тривожні симптоми: спроби делегітимізації

опонентів, заклики до ігнорування судових рішень, тиск на незалежні інституції, а також масові кампанії дезінформації [14, с. 154].

Популістські лідери, зокрема в США, дедалі частіше апелюють до "волі народу", створюючи уявлення, ніби лише вони репрезентують "справжній народ", тоді як опозиція, медіа чи суди — це "вороги". Така риторика небезпечна, адже підриває саму ідею плюралізму та поділу влади, які є основою ліберальної демократії [7, с. 83].

Класичні приклади подібного "м'якого авторитарного дрейфу" включають не тільки США, а й інші демократичні країни, як-от Ізраїль, Індія чи Польща, де спостерігаються поступові зміни в законодавстві, обмеження діяльності громадських організацій та посилення політичного контролю над судами [9, с. 101].

Аналіз історичних і сучасних прикладів доводить, що авторитаризм часто виникає не як альтернатива демократії, а як її деградація у відповідь на системні кризи. Політична поляризація, економічна нестабільність, інституційна слабкість, зовнішній тиск і поширення дезінформації — усе це створює сприятливі умови для авторитарного зсуву. Історичні приклади Веймарської Німеччини, фашистської Італії та Іспанії Франко демонструють, як демократії можуть втрачати контроль над політичним процесом і ставати жертвами внутрішньої ерозії. Сучасні приклади — Росія, Угорщина, Туреччина, а також тривожні тенденції в західних демократіях — свідчать про глобальний характер виклику, який ставить під сумнів стабільність навіть усталених демократичних моделей. Отже, авторитаризм не є "іншим" режимом, а може бути кінцевою стадією занепаду демократії, якщо вона втрачає здатність до адаптації, самозахисту та оновлення.

2.2 Типи авторитарних правлінь минулого, тяжіючі до диктатури

Протягом історії авторитаризм виявляв себе у різних формах, адаптуючись до конкретного культурного, політичного й економічного контексту. Розмаїття цих форм засвідчує не лише багатогранність самого поняття "авторитаризм", а й те, наскільки різними шляхами суспільства

приходили до централізації влади, обмеження політичної участі громадян і встановлення особистої або колективної диктатури. Типологія авторитарних режимів, що історично тяжіли до диктатури, допомагає краще зрозуміти динаміку становлення недемократичних систем, виявити повторювані механізми занепаду політичного плюралізму й свобод, а також передбачити можливі загрози сучасним демократіям.

Військові режими зазвичай виникали після переворотів під гаслами наведення порядку, відновлення моралі чи захисту національних інтересів. У ХХ ст. вони були поширені в Латинській Америці (Аргентина, Чилі, Бразилія), Африці (Уганда, Нігерія) та Південно-Східній Азії (Таїланд, М'янма). Типовим прикладом є режим Аугусто Піночета в Чилі (1973–1990), що прийшов до влади після військового перевороту проти демократично обраного президента Альєнде. Характерні риси — заборона партій, політичних протестів, масові репресії, а також підтримка зовні (наприклад, США у контексті "холодної війни") [29, с. 16].

У ряді випадків авторитаризм виникав не через армію, а як результат демократичного обрання лідера, який потім підпорядковував собі інститути влади. Така модель характерна для Латинської Америки, зокрема режиму Хуана Перона в Аргентині. Перонізм поєднував соціальну риторіку, харизматичне лідерство та елементи корпоративізму. Попри формальне збереження парламенту, виборів та судової системи, вони були де-факто залежні від виконавчої влади [46, с. 30].

В Ірані після ісламської революції 1979 року було встановлено теократичну модель правління. Верховна влада належить Рахбару — духовному лідеру, якому підпорядковані навіть президент і парламент. Оскільки система спирається на релігійну доктрину, будь-яка політична опозиція може бути оголошена богохульною або антиісламською. Іншими прикладами є Саудівська Аравія, де релігійні й політичні функції тісно переплетені, а демократичні елементи відсутні або мінімальні [43, с. 78].

Це форма авторитаризму, за якої влада передається спадково в межах династії. У минулому типовими прикладами були Російська імперія, Австро-Угорщина, Османська імперія. У сучасному світі подібна модель збереглася у Саудівській Аравії, Омані, Катарі. Характерною рисою таких режимів є опора на традиційні інституції (армія, релігія, аристократія), жорстка ієрархія та відсутність політичної конкуренції [1, с. 64].

Фашизм (Італія, Німеччина, Іспанія, Хорватія в період II світової війни) став крайньою формою правого авторитаризму. Його головні риси: тотальна мобілізація населення, культ вождя, агресивний націоналізм, мілітаризм, контроль над економікою, пропаганда й репресії. Приклади: режим Беніто Муссоліні в Італії (1922–1943) та нацистська диктатура Адольфа Гітлера в Німеччині (1933–1945), які виникли на тлі економічної та соціальної кризи й спрямовували масове невдоволення в русло шовінізму, расизму, війни [15, с. 248].

Деякі дослідники розглядають тоталітаризм як окремий феномен, більш жорсткий за класичний авторитаризм. Однак інші трактують тоталітарні держави як екстремальні випадки авторитарного правління. СРСР за Сталіна, Китай за Мао Цзедуна та Північна Корея сьогодні — приклади, коли політична влада не лише централізована, а й намагається повністю контролювати особисте життя, думки, культуру й навіть наукову діяльність. Тоталітаризм опирається на ідеологічну монополію, культ особи, політичний терор і пропаганду [41, с. 111].

Усі ці типи авторитарних режимів мають спільні риси — обмеження політичних прав, придушення опозиції, відсутність реального поділу влади та культ особистості або ідеологічна монополія. Водночас кожен тип має свої особливості, зумовлені історичними обставинами, соціальною структурою, міжнародним контекстом та національною традицією. Типологізація дозволяє не лише класифікувати минулі режими, а й краще зрозуміти загрози, які можуть постати перед сучасними демократіями, зокрема в умовах політичної поляризації, соціальних криз чи зовнішнього тиску.

Окрім радянської моделі, численні країни Центрально-Східної Європи (Польща, Чехословаччина, Болгарія, Угорщина, Румунія), а також азійські соціалістичні режими (В'єтнам, Лаос, Камбоджа) створили власні версії авторитаризму, які тяжіли до диктатури. Хоча формально вони зберігали деякі зовнішні елементи демократії — парламент, вибори, конституції — реальна влада зосереджувалась у руках партійної еліти. Влада передавалась не через вибори, а шляхом внутрішньопартійного призначення, що зумовлювало жорстку вертикаль управління, цензуру, репресії та брак політичного плюралізму [48, с. 273].

У період новітнього колоніалізму багато європейських імперій — Британська, Французька, Бельгійська, Португальська — застосовували авторитарні методи управління на підкорених територіях. Колоніальні адміністрації не визнавали політичних прав місцевого населення, часто здійснювали управління через жорстку централізацію, пряме насильство, обмеження свободи слова, судові переслідування опозиційних рухів. Такий тип управління був недемократичним за своєю суттю, навіть якщо в метрополіях зберігались парламентські традиції [53, с. 198].

Цей тип виникав у деяких країнах міжвоєнної Європи (Італія, Португалія, Іспанія), де держава організовувала суспільство за принципом «корпорацій» — тобто професійних або соціальних об'єднань, контрольованих державою. Режими Салазара в Португалії та Франко в Іспанії можна вважати класичними прикладами корпоративістського авторитаризму. Політичні партії заборонялись або маргіналізувались, натомість створювались квазідержавні органи, які мали представляти інтереси «всього народу», але насправді були інструментами державного контролю [34, с. 22].

Історичні форми авторитаризму включають також ті моделі, що базувалися не на ідеології чи силі, а на релігійному або звичаєвому праві. Наприклад, у середньовічному ісламському світі халіфат концентрував як релігійну, так і політичну владу. Імамати (наприклад, в Ємені), шіїтські династії та сунітські султанати функціонували як автократичні структури, де

легітимність ґрунтувалася на релігії й традиції, а не на виборному мандаті чи світській легітимації [50, с. 57].

Після здобуття незалежності низка нових держав (Гана, Замбія, Бірма, Індонезія) намагались зберегти єдність через концентрацію влади в руках «батьків нації». Часто демократичні інститути спочатку існували, але дуже швидко були замінені системами однопартійного правління, заборонаю опозиції, державним контролем над ЗМІ. Сильна влада виправдовувалась необхідністю модернізації, боротьби з корупцією чи зовнішніми загрозами, однак на практиці переростала у довготривалі авторитарні режими (наприклад, Мобуту в Заїрі, Сухарто в Індонезії) [54, с. 189].

Історично також існували приклади, коли диктатори прикривали своє правління формальною наявністю конституцій і парламентів, що не мали реальної влади. Наприклад, у Пруссії за часів Бісмарка чи в Османській імперії після прийняття Конституції 1876 року. Такі документи мали суто декларативний характер, а інститути — декоративну функцію. Режим мав вигляд законного і стабільного, хоча на практиці був авторитарним і жорстко централізованим [56, с. 20].

Авторитарні режими минулого демонструють надзвичайну різноманітність у формах прояву, проте всі вони мають спільні риси — централізація влади, обмеження політичного плюралізму, контроль над суспільством і придушення інакодумства. Як показує аналіз, авторитаризм може формуватися як у результаті зламу демократичного ладу, так і в межах традиційних, релігійних або колоніальних структур. В окремих випадках він маскувався під демократичні чи конституційні форми, однак залишався репресивним за своєю суттю.

Різноманіття типів авторитарного правління — від партійно-номенклатурного до корпоративістського, від колоніального до постколоніального чи теократичного — свідчить про гнучкість і адаптивність цієї моделі. Авторитаризм часто виступав як відповідь на кризу державності, зовнішню загрозу або внутрішню нестабільність, але в довгостроковій

перспективі зазвичай призводив до стагнації, деградації політичних інститутів і порушення базових прав людини.

Протягом історії авторитаризм виявляв себе у різних формах, адаптуючись до конкретного культурного, політичного й економічного контексту. Розмаїття цих форм засвідчує не лише багатогранність самого поняття "авторитаризм", а й те, наскільки різними шляхами суспільства приходили до централізації влади, обмеження політичної участі громадян і встановлення особистої або колективної диктатури. Типологія авторитарних режимів, що історично тяжіли до диктатури, допомагає краще зрозуміти динаміку становлення недемократичних систем, виявити повторювані механізми занепаду політичного плюралізму й свобод, а також передбачити можливі загрози сучасним демократіям.

Авторитаризм також набував форми військових режимів, які виникали після переворотів під гаслами наведення порядку чи захисту національних інтересів. Вони були поширені в Латинській Америці (Аргентина, Чилі), Африці (Уганда, Нігерія) та Південно-Східній Азії (Таїланд, М'янма). Типовим прикладом є режим Аугусто Піночета в Чилі (1973–1990), що прийшов до влади після військового перевороту проти демократично обраного президента Альєнде. Основними рисами таких режимів були заборона партій, політичних протестів, масові репресії та зовнішня підтримка (наприклад, США у контексті "холодної війни") [29, с. 79].

Особливої уваги заслуговують режиму теократичного типу, де політична влада базується на релігійній доктрині. Класичним прикладом є Іран після ісламської революції 1979 року, де верховна влада належить Рахбару — духовному лідеру, якому підпорядковані навіть президент і парламент. Іншими прикладами є Саудівська Аравія, де релігійні й політичні функції тісно переплетені, а демократичні елементи відсутні або мінімальні [43, с. 7].

Інший тип авторитаризму — династичні режими, де влада передається спадково. У минулому типовими прикладами були Російська імперія,

Австро-Угорщина, Османська імперія. Сьогодні ця модель збереглася у Саудівській Аравії, Омані, Катарі [1, с. 64].

Фашистські режими, такі як нацистська Німеччина або Італія Муссоліні, поєднували авторитаризм із тоталітарними методами. Їхні ключові риси — тотальна мобілізація населення, культ вождя, агресивний націоналізм, мілітаризм, пропаганда й репресії [15, с. 248].

Деякі держави використовували корпоративізм як форму авторитарного правління. Так, режими Салазара в Португалії та Франко в Іспанії об'єднували суспільство через професійні корпорації, що мали репрезентувати "волю народу", але фактично контролювалися державою [34, с. 22].

Слід зазначити й колоніальні режими європейських імперій, які застосовували авторитарні методи управління на підкорених територіях. Політичні права місцевого населення обмежувалися, а опозиційні рухи придушувалися [53, с. 198].

Таким чином, історична типологія авторитарних режимів, тяжіючих до диктатури, демонструє значну різноманітність форм правління, що виникали в різні історичні етапи та в умовах різних політичних, соціальних і культурних контекстів. Незважаючи на відмінності у їх зовнішньому вигляді та механізмах функціонування, всі ці режими мають спільні риси, такі як централізація влади, обмеження політичної свободи та відсутність реального поділу влади. Від цезаризму Стародавнього Риму до фашистських режимів ХХ століття, від бонапартизму до військових диктатур — усі ці моделі підтверджують, що авторитаризм, у різних його проявах, часто стає відповіддю на політичну або соціальну кризу. Проте, у довгостроковій перспективі, така концентрація влади неминуче веде до деградації політичних інститутів, обмеження прав і свобод громадян та виникнення нових форм соціальної і політичної напруги. Розуміння цих історичних процесів є важливим для попередження розвитку подібних тенденцій у сучасному світі, зокрема в умовах політичної нестабільності чи зовнішніх загроз.

РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ АВТОРИТАРНИХ РЕЖИМІВ СУЧАСНОСТІ

3.1 Привабливість авторитарних методів правління для політичних лідерів сучасності

У політичному житті XXI століття дедалі частіше спостерігається парадокс: попри формальну відданість демократичним нормам, значна частина політичних еліт у різних країнах вдається до авторитарних методів правління. Це явище в науковій літературі отримало назви "авторитарний дрейф", "електоральний авторитаризм", "гібридний режим", або "неоавторитаризм" [7, с. 41]. Причини цієї тенденції багатовимірні та пов'язані як з об'єктивними викликами глобалізованого світу, так і зі свідомим політичним вибором лідерів, які прагнуть втримати владу в умовах демократичного тиску та зростаючої політичної конкуренції.

Однією з ключових причин привабливості авторитаризму є централізація влади, що дозволяє політичним лідерам ухвалювати рішення без обмежень, які накладає поділ влади, незалежна судова система чи вільні медіа. Замість складної системи стримувань і противаг, яка є характерною для ліберальної демократії, авторитарні методи забезпечують вертикаль управління, що діє швидко та рішуче. У кризових ситуаціях, таких як пандемії, війни, енергетичні чи міграційні потрясіння, лідери виправдовують обмеження демократичних процедур необхідністю "наведення порядку" та "захисту національної безпеки" [10, с. 25].

Іншим важливим чинником є політична поляризація, що призводить до паралічу парламентських інституцій, ускладнення процесу досягнення компромісів та зростання недовіри до демократичних процедур. У таких умовах популістські лідери починають апелювати до "волі народу", розмиваючи лінію між демократією та автократією. Вони стверджують, що тільки сильна централізована влада може забезпечити "істинне представництво" інтересів громадян [14, с. 67].

Особливу роль у привабливості авторитарних методів відіграє використання новітніх цифрових технологій. У постмодерному суспільстві

контроль над інформаційними потоками дозволяє керівництву ефективно маніпулювати громадською думкою, створювати "альтернативну реальність" через соціальні мережі, контролювати політичних опонентів, використовувати системи масового стеження. Яскравий приклад — Китай, де цифровий авторитаризм поєднується з масовими базами даних, системами розпізнавання облич та соціального рейтингу [18, с. 63].

Історико-культурний чинник також відіграє суттєву роль. У країнах із тоталітарним минулим або колоніальною спадщиною населення часто схильне до прийняття сильної централізованої влади як гаранта стабільності. Політичні лідери експлуатують цю колективну пам'ять, апелюючи до "традицій", "історичної місії", "особливої ментальності", яка нібито не сумісна з західною демократією [11, с. 121].

Не менш важливою є й фрагментація опозиції в багатьох сучасних демократіях. Авторитарні методи часто стають відповіддю на слабкість або розпорошеність демократичних інституцій та нездатність опозиції мобілізувати масову підтримку. В таких умовах лідери отримують фактичну монополію на політичний дискурс і дедалі частіше зневажають принципами плюралізму [16, с. 42].

Крім того, відсутність ефективною міжнародної відповідальності за згорання демократії ще більше стимулює авторитарні практики. Світова політична арена все менше здатна реагувати на внутрішню трансформацію режимів, особливо коли йдеться про великі держави або важливих стратегічних партнерів [17, с. 48].

Нарешті, привабливість авторитаризму посилюється символічними ресурсами влади: харизматичні лідери часто формують персоналістські режими, створюючи образ "рятівника нації", як це було у випадку В. Орбана, Е. Ердогана або В. Путіна [12, с. 104].

У сучасному глобалізованому світі авторитаризм часто сприймається не як анахронізм, а як раціональна відповідь на складні виклики, з якими зіштовхується політичне керівництво. Окрім вже розглянутих причин на кшталт

централізації влади, політичної поляризації чи цифрових технологій, варто звернути увагу на менш обговорювані, але не менш значущі чинники, які посилюють привабливість авторитарних практик.

По-перше, криза представницької демократії у багатьох країнах проявляється в тому, що партійні системи втратили свою здатність представляти інтереси широких соціальних верств. Це спричинило відчуження громадян від політики, падіння довіри до парламенту, партій та інших інститутів. У такому контексті лідери використовують авторитарні механізми як засіб «ефективного менеджменту» без посередництва традиційних політичних структур [6, с. 29].

По-друге, "втома від демократії" як культурно-психологічне явище посилює авторитарні тенденції. Частина населення вбачає у демократії надто повільний, складний і неефективний процес ухвалення рішень, особливо у періоди загроз і криз. Авторитарні лідери грають на цьому розчаруванні, пропонуючи прості рішення та швидку реалізацію політики без бюрократичних затримок [15, с. 75].

По-третє, дедалі частіше спостерігається міжнародне співробітництво між авторитарними режимами, яке має характер своєрідної "автократичної інтернаціоналі". Росія, Китай, Іран, Угорщина та інші режими діляться досвідом цензури, контролю за громадянським суспільством, маніпуляцій виборами. У цьому контексті авторитаризм стає не лише внутрішнім явищем, а й частиною глобального тренду [19, с. 58-60].

По-четверте, економічна ефективність деяких авторитарних держав, таких як Сінгапур чи Китай, створює уявлення про можливість поєднання економічного зростання з політичним контролем. Цей міф активно використовується політичними лідерами, які намагаються виправдати згортання політичних свобод економічними аргументами [21, с. 94].

По-п'яте, інституційне маніпулювання, тобто цілеспрямоване перетворення демократичних інституцій на інструменти авторитарного контролю, стає все більш поширеним. Замість скасування виборів або парламентів, лідери змінюють правила гри — переписують конституції,

змінюють виборчі системи, нейтралізують опозицію через псевдоюридичні засоби. Така стратегія дозволяє зберігати вигляд легітимності при фактичному демонтажі демократії [22, с. 38].

По-шосте, поширення націоналістичних ідентичностей також відіграє роль у зростанні авторитарних настроїв. Політичні лідери використовують ідеї "традиційної моралі", "етнічної єдності" чи "історичної місії" для мобілізації населення та виправдання обмеження свобод в ім'я культурної цілісності [23, с. 63].

Варто звернути увагу на роль воєнізації політики та зміцнення силових структур у багатьох державах. Авторитарні лідери активно використовують армію, поліцію, спецслужби як опору своєї влади, посилюють бюджетне фінансування силових структур, делегують їм функції, що виходять за межі традиційної безпеки — наприклад, утиск громадянських активістів або контроль за виборчим процесом. Це створює атмосферу залякування, в якій громадяни бояться відкрито висловлювати незгоду з владою [24, с. 60].

Важливим елементом привабливості авторитаризму є використання релігії та традиціоналістських наративів для легітимації влади. У країнах, де церква відіграє значну соціальну роль, політичні лідери встановлюють тісну співпрацю з релігійними установами, використовуючи їх для зміцнення свого авторитету, просування консервативних цінностей і дискредитації ліберальних ідей. Така симбіоз влади і церкви посилює контроль над суспільством через морально-етичні механізми [15, с. 77].

Вартує врахувати й нову хвилю економічного популізму, коли авторитарні режими пропонують короткострокові соціально-економічні вигоди (субсидії, підвищення зарплат, дотації) в обмін на політичну пасивність. Така стратегія створює ілюзію турботи про народ, водночас посилюючи особисту владу лідера і знижуючи попит на демократичний контроль [26, с. 84].

Глобальна фрагментація інформаційного простору сприяє авторитаризму. Уряди авторитарного типу активно блокують іноземні джерела інформації, створюють власні наративи через контрольовані медіа, впроваджують цензуру в

інтернеті, забороняють опозиційні канали. В умовах такої ізоляції населення дедалі менше піддається альтернативним точкам зору, що полегшує владі маніпулювання громадською думкою [7, с. 93].

Певна частина суспільства в умовах постійної нестабільності та кризи відчуває «втому від демократії» — особливо коли вона асоціюється з хаосом, політичними конфліктами, економічною нестабільністю. На цьому фоні авторитаризм починає сприйматися як ефективна альтернатива, що забезпечує порядок і зрозумілі «правила гри» [28, с. 48].

Зростає значення харизматичного лідерства, зосередженого навколо образу «рятівника нації». Авторитарні лідери створюють культ особистості, використовуючи пропаганду, емоційні апеляції до історичного минулого, образу ворога, національної гордості, що мобілізує населення й водночас нейтралізує критику [9, с. 101].

Новітні авторитарні режими дедалі частіше легітимізують себе через проведення псевдоплебісцитів та референдумів. Такі голосування організовуються під повним контролем влади, часто супроводжуються інформаційним тиском або маніпуляціями, але створюють ілюзію демократичного схвалення автократичних рішень [30, с. 30].

Активне залучення релігійних інституцій і традиційних цінностей для виправдання авторитарного курсу також є важливим чинником. Влада апелює до «духовної єдності», «морального відродження» чи «священного обов'язку», що дозволяє їй мобілізувати підтримку, зокрема серед консервативних верств населення [31, с. 29].

Страх перед хаосом або поверненням до нестабільних часів часто експлуатується лідерами для зміцнення авторитарного контролю. У країнах, які мають досвід громадянських конфліктів, глибоких криз або революцій, влада позиціонує себе як єдину силу, здатну гарантувати мир і порядок [12, с. 73].

У низці країн простежується злиття бізнес-еліт з авторитарною політичною владою, що формує так звані квазідемократичні олігархії. У таких

системах економічна залежність підприємців від держави забезпечує лояльність бізнесу до режиму та паралізує економічну альтернативу [33, с. 90].

У країнах, що переживають перехід від авторитаризму до демократії, нерідко спостерігається слабкість інституцій та нестабільність політичної системи. Це створює сприятливі умови для політичних лідерів, які прагнуть консолідувати владу та використовувати авторитарні методи управління. Слабкість демократичних інституцій дозволяє лідерам уникати системи стримувань і противаг, що характерна для зрілих демократій [32, с. 49].

Культурні особливості також відіграють важливу роль у привабливості авторитарних методів правління. У деяких культурах існує традиція сильного лідерства та централізованої влади, що може сприяти сприйняттю авторитарних практик як нормальних або навіть бажаних. Це особливо актуально в суспільствах з колективістськими цінностями, де підпорядкування лідеру вважається чеснотою [33, с. 77].

У періоди соціальної нестабільності та загроз громадяни можуть шукати безпеки та порядку, що робить їх більш сприйнятливими до авторитарних лідерів, які обіцяють стабільність та контроль. Це явище відоме як "авторитарна особистість", коли індивіди з високим рівнем тривожності та потребою в порядку схильні підтримувати авторитарні режими [4, с. 59].

Успішні приклади авторитарних режимів, які демонструють економічне зростання або стабільність, можуть надихати інших лідерів на впровадження подібних методів управління. Наприклад, модель "керуваної демократії" в Росії або економічні досягнення Китаю під авторитарним керівництвом часто наводяться як приклади ефективного управління [35, с. 64].

Політичні лідери, які довгий час перебувають при владі, схильні використовувати авторитарні методи для забезпечення власної безпеки та продовження свого правління. Це включає обмеження свободи слова, переслідування політичних опонентів та маніпуляції виборчим процесом [36, с. 26].

Авторитарні лідери часто використовують соціально-економічну нерівність для мобілізації підтримки. Вони апелюють до невдоволених верств населення, обіцяючи їм прості рішення складних проблем і демонізуючи "еліти" або "зовнішніх ворогів" [7, с. 91].

Кризи, такі як пандемії, війни або економічні потрясіння, надають політичним лідерам можливість впроваджувати авторитарні заходи під приводом "захисту національної безпеки" або "підтримання порядку" [11, с. 73].

Авторитарні лідери часто використовують корупцію не лише як засіб особистого збагачення, але й як інструмент контролю над елітами. Залежність політичної та економічної еліти від корумпованих схем дозволяє авторитарному лідеру забезпечити їхню лояльність та уникнути опору [39, с. 20].

Сучасні авторитарні режими активно використовують пропаганду через державні ЗМІ та соціальні мережі, щоб формувати позитивний образ влади та дискредитувати опозицію. Це створює інформаційну монополію, яка ускладнює громадянам доступ до альтернативних точок зору [10, с. 24].

Авторитарні лідери часто виправдовують обмеження громадянських прав і свобод необхідністю забезпечення національної безпеки. Це може включати цензуру, масове спостереження за громадянами, обмеження свободи зібрань та переслідування правозахисників [41, с. 105].

Авторитарні режими активно формують культ особи лідера, представляючи його як "батька нації", "захисника" або "визволителя". Цей культ підтримується через пропаганду, контрольовані медіа та державну освіту [42, с. 66].

Деякі сучасні авторитарні режими зберігають формальні атрибути демократії — вибори, багатопартійну систему, судову систему — але використовують їх як інструмент для легітимації власної влади. Вибори організовуються так, що реальна опозиція не має шансів на перемогу, а суди контролюються виконавчою владою [43, с. 83].

Авторитарні режими часто використовують систему освіти для формування лояльних громадян. Це досягається через контроль над шкільними

програмами, цензуру навчальних матеріалів та пропаганду офіційної ідеології [4, с. 83].

Авторитарні держави часто підтримують одна одну на міжнародній арені, утворюючи коаліції, які протистоять тиску демократичних держав. Такі союзи дозволяють авторитарним лідерам обмінюватися досвідом контролю над суспільством та уникати міжнародних санкцій [45, с. 92]. Деякі авторитарні лідери встановлюють тісні зв'язки з релігійними організаціями, використовуючи релігійні символи та риторику для зміцнення свого авторитету. Вони позиціонують себе як захисників традиційних цінностей та борців проти "морального занепаду" [46, с. 30].

Авторитарні режими використовують систему патронажу, де лідер розподіляє економічні привілеї та посади серед лояльних прибічників. Це забезпечує їхню підтримку та зміцнює політичну стабільність режиму [47, с. 110]. Авторитарні лідери використовують законодавчі механізми для обмеження діяльності опозиції, забороняючи її участь у виборах, обмежуючи свободу зібрань або запроваджуючи жорсткі вимоги до реєстрації політичних партій [12, с. 118].

Силові структури — армія, поліція, спецслужби — стають важливими стовпами авторитарної влади. Лідери забезпечують їхню лояльність через підвищення фінансування, надання привілеїв та залучення до політичного процесу [9, с. 127].

Деякі авторитарні режими використовують обмеження на виїзд громадян за кордон або маніпулюють міграційними потоками для тиску на сусідні держави. Це дозволяє їм посилювати внутрішній контроль та впливати на міжнародну політику [50, с. 133].

У сучасному світі авторитаризм набуває нових форм і методів, що ускладнює його розпізнавання та протидію. Одним із таких явищ є транснаціональний авторитаризм, який проявляється у впливі авторитарних держав на інші країни через поширення репресивних практик, підтримку автократів і контроль за діаспорами [60, с. 45; 65, с. 102]. Держави, що мають

авторитарні режими, використовують свою дипломатію як засіб підриву міжнародних норм, формуючи альянси з іншими автократичними країнами і блокуючи санкції або втручання з боку міжнародної спільноти [62, с. 301].

Цифрові технології відкривають нові можливості для маніпуляції громадською думкою, моніторингу громадян та обмеження свободи слова. Авторитарні режими активно впроваджують системи цифрового нагляду та контролю за інформаційними потоками, що дозволяє їм придушувати опозицію та утримувати владу [66, с. 214]. У сфері освіти та наукових досліджень спостерігається підрив академічної свободи, де уряди втручаються в освітні програми та обмежують викладання тем, що суперечать державній ідеології.

Економічна нерівність стає ще одним фактором, що сприяє поширенню авторитаризму. Низький рівень життя та соціальна несправедливість змушують громадян підтримувати політичні сили, що обіцяють швидке покращення, навіть якщо вони відмовляються від демократичних цінностей [66, с. 227]. Популізм, який нерідко стає інструментом авторитарних лідерів, використовує антиелітну риторіку для дискредитації демократичних інститутів та централізації влади [65, с. 112].

Крім того, авторитарні режими часто використовують надзвичайні ситуації як привід для зміцнення власної влади. Пандемії, природні катастрофи та інші кризи стають виправданням для введення надзвичайних заходів і обмеження громадянських прав [63, с. 102; 64, с. 210]. Це створює небезпечний прецедент для розширення повноважень без належного контролю.

Привабливість авторитарних методів правління для сучасних політичних лідерів зумовлена не лише прагненням до влади, а й глибинними системними кризами в демократичному устрої. Розчарування громадян у ефективності демократичних процедур, криза довіри до інституцій, економічна нестабільність, політична поляризація та зовнішні виклики сприяють зміцненню авторитарних тенденцій. Сучасні автократи рідко діють відкрито — замість цього вони вдаються до прихованих форм контролю: маніпуляцій виборами, знищення незалежності судів, контролю над ЗМІ, зміцнення

особистої влади через правовий риторичний фасад. Поширення моделей «керованої демократії», «електорального авторитаризму» чи «неоавторитаризму» демонструє, що сучасні режими дедалі частіше поєднують елементи демократії з інструментами автократії. Це свідчить не лише про еволюцію форм авторитаризму, а й про його здатність адаптуватися до нових політичних, соціальних та технологічних умов.

3.2 Популізм в умовах демократії, як найзручніша форма прихованого вибудовування авторитарного режиму

У сучасному політичному дискурсі популізм усе частіше трактується не лише як тактичний інструмент здобуття влади, а як потенційно небезпечна форма політичного управління, що може стати початком системної деградації демократичного устрою. Хоча популізм виникає в межах демократичного поля — як відповідь на кризу представництва, соціальну несправедливість чи втрату довіри до традиційних еліт, — його розвиток здатен призводити до поступового згортання основних засад демократії та формування авторитарного режиму під прикриттям волі народу [4, с. 112].

Популізм апелює до "народу" як єдиного легітимного джерела влади, що автоматично виключає політичних опонентів, еліти, експертів і незалежні інституції з легітимного політичного поля. Популісти часто послуговуються дихотомією "ми — вони", у якій "ми" — чесні громадяни, а "вони" — корумпована, відірвана від життя еліта, яка зраджує національні інтереси. Такий підхід дозволяє виправдовувати обмеження демократичних процедур — адже якщо правляча сила "єдина виражає волю народу", то опозиція автоматично стає ворожою силою [12, с. 88].

Особливо тривожним є те, що популісти діють у межах чинного демократичного порядку: вони приходять до влади через вільні вибори, формально поважають Конституцію, організовують референдуми. Проте, отримавши мандат довіри, вони поступово нейтралізують системи стримувань і противаг: обмежують свободу слова, підпорядковують суди виконавчій владі, знищують незалежність ЗМІ, змінюють виборче законодавство на свою користь,

і в результаті — викривляють демократичні процедури до невпізнання. Демократія, таким чином, перестає бути механізмом реального народовладдя й перетворюється на декоративну оболонку авторитарного правління [7, с. 149].

Варто звернути увагу, що популістська стратегія часто супроводжується конструюванням внутрішнього або зовнішнього ворога — наприклад, мігрантів, національних меншин, опозиційних політиків, "ворожих" держав чи міжнародних організацій. Це дозволяє мобілізувати масову підтримку й паралельно виправдати обмеження свобод під гаслами національної безпеки або "захисту традиційних цінностей" [10, с. 29].

Такі процеси активно підтримуються новітніми технологіями. Популісти майстерно використовують соціальні мережі для поширення простих емоційних меседжів, дискредитації опонентів і формування альтернативної реальності, в якій критика інтерпретується як зрада чи іноземне втручання. Соцмережі дозволяють обійти традиційні журналістські стандарти та прямим чином впливати на суспільні настрої, часто поширюючи фейки, теорії змови й дезінформацію [11, с. 53].

Прикладами такої "електоральної автократії" є Венесуела часів Уго Чавеса, Угорщина під керівництвом Віктора Орбана та Польща після 2015 року.

Уго Чавес прийшов до влади у Венесуелі в 1999 році на хвилі масового невдоволення корупцією, соціальною нерівністю та неефективністю правлячих еліт. Його політична програма, яка отримала назву «боліваріанська революція», була спрямована на радикальну трансформацію суспільства в інтересах бідних верств населення. Спираючись на підтримку широких мас, Чавес ініціював процес зміни Конституції, який дозволив йому посилити повноваження виконавчої влади та збільшити строк президентських повноважень [13, с. 49].

Один із ключових кроків — послаблення механізмів стримувань і противаг. Замість незалежної судової та парламентської гілок влади створювався політичний механізм, лояльний особисто до Чавеса. Опозиційні політичні сили були поступово витіснені з парламенту, а державні ЗМІ використовувалися для пропаганди політики уряду. У 2006 році Чавес оголосив

курс на побудову «соціалізму ХХІ століття», що супроводжувався масштабною націоналізацією, зростанням державного втручання в економіку та культом особистості.

Під виглядом демократичних процедур — виборів і референдумів — Чавес отримував підтримку, однак процеси відбувалися в умовах сильної політичної асиметрії: переслідування опонентів, адміністративний тиск, контроль над ЗМІ та фінансові ресурси створювали нерівні умови конкуренції. Таким чином, формально зберігаючи інститути демократії, Чавес побудував персоналістський авторитарний режим, який отримав назву «електоральна автократія» [13, с. 46].

Угорщина під керівництвом Віктора Орбана є одним із найбільш яскравих прикладів поступової трансформації демократичного устрою в електоральний авторитаризм у ХХІ столітті. Орбан, ставши прем'єр-міністром у 2010 році, зумів консолідувати владу навколо своєї партії «Фідес», отримавши конституційну більшість у парламенті. Саме це дозволило йому ініціювати глибокі інституційні зміни, що послабили систему стримувань і противаг та істотно обмежили можливості опозиції [13, с. 47].

Одна з ключових реформ — ухвалення нової Конституції у 2011 році без загальнонаціонального референдуму [14, с. 122]. Документ значно розширив повноваження виконавчої влади, звужив повноваження Конституційного суду, а також змінив виборчу систему на користь правлячої партії. Було запроваджено законодавчі ініціативи, що дозволяють перепризначати суддів та обмежувати терміни їх повноважень — це стало інструментом тиску та підкорення судової системи [15, с. 39].

Контроль над медіа в Угорщині також було значно посилено. У 2011 році створено новий регулятор — Національну медіараду, членів якої призначає парламент більшістю голосів, тобто фактично — «Фідес» [16, с. 41]. Цей орган отримав повноваження видавати штрафи, відкликати ліцензії, а також впливати на зміст повідомлень у ЗМІ. У 2018 році було створено Центральну європейську пресову і медіа-фондацію (KESMA), яка об'єднала сотні медіаорганізацій,

переданих лояльними бізнесменами уряду, створивши медіа-монополію [17, с. 55].

Крім того, під удар потрапило громадянське суспільство. Було ухвалено закон, який вимагав, щоб НУО, які отримують іноземне фінансування, маркувалися як «організації, що отримують фінансування з-за кордону» — що створювало образ «іноземних агентів» [18, с. 107]. Цей крок спричинив критику з боку Європейського Союзу та міжнародних правозахисних організацій. Угорщина також заблокувала роботу Центральноєвропейського університету, який змушений був перенести свою діяльність до Відня [19, с. 57].

Політична риторика Орбана супроводжується використанням образу «неліберальної демократії» — моделі, яка протиставляє себе «західному» ліберальному порядку, але при цьому апелює до народу як джерела легітимності [20, с. 33]. Така риторика дозволяє приховати авторитарні тенденції за фасадом демократичних форм — регулярних виборів, парламентської діяльності та зовнішньої риторики участі у ЄС.

Загалом, приклад Угорщини ілюструє, як у межах демократичного інструментарію можна крок за кроком зруйнувати самі основи ліберальної демократії та сформувати режим, у якому фактично немає ані реальної політичної конкуренції, ані ефективного громадського контролю [13, с. 47 15, с. 39; 17, с. 45].

Після приходу до влади у 2015 році партії «Право і справедливість» (PiS), очолюваної Ярославом Качинським, Польща зіткнулася з хвилею політичних реформ, спрямованих на концентрацію влади в руках виконавчої гілки. Особливо резонансними стали зміни у судовій системі, які, на думку багатьох аналітиків, суттєво підірвали принципи поділу влади та верховенства права [4, с. 121].

Одним із перших кроків уряду стало встановлення контролю над Конституційним трибуналом: за допомогою сумнівних процедур було замінено кількох суддів на лояльних до влади, а також змінено правила ухвалення

рішень, зокрема запроваджено вимогу підвищеної кількості голосів, що заблокувало розгляд небажаних справ [21, с. 46].

У 2017 році уряд просунув пакет законів, який дозволяв Міністру юстиції — одночасно Генеральному прокурору — впливати на призначення суддів загальних судів. Закон також давав парламенту, контрольованому PiS, право обирати членів Національної ради судочинства, що раніше формувалась самими суддями [22, с. 44]. Така реформа фактично знищила судову автономію й створила загрозу політичного впливу на рішення судів.

Європейський Союз неодноразово висловлював стурбованість щодо цих змін. У 2017 році Єврокомісія ініціювала процедуру за статтею 7 Договору про ЄС, яка передбачає можливість позбавлення держави-члена права голосу через систематичне порушення верховенства права [23, с. 38]. Польський уряд натомість звинуватив ЄС у втручанні у внутрішні справи та продовжив курс на централізацію влади.

Ще одним тривожним сигналом стала кампанія проти незалежних медіа та громадських організацій. Уряд PiS послідовно розбудовував державні медіа як інструмент політичної пропаганди, тоді як приватні канали, критичні до влади, зазнавали фінансового та регуляторного тиску [24, с. 63]. Було також ухвалено закони, які обмежують діяльність НУО, зокрема в галузі прав людини.

Політична риторика PiS базується на ідеї «відновлення національного суверенітету», боротьби з «іноземним впливом» та захисту традиційних цінностей. Це дозволяє партії легітимізувати свої дії як «захист демократії», хоча фактично відбувається її підміна — формальні демократичні механізми зберігаються, однак у наповненні вони втрачають зміст [25, с. 32].

Таким чином, Польща після 2015 року перетворилася на приклад «електорального авторитаризму» в межах ЄС. При зовнішній збереженості інституційної форми демократії (вибори, парламентаризм, судочинство), внутрішній зміст цих інститутів був суттєво змінений на користь правлячої еліти [4, с. 121; 21, с. 46; 22, с. 33].

Популізм в умовах демократії дедалі частіше виступає не лише стилем політичної комунікації, а й інструментом перетворення демократичної системи на авторитарну. Його головна привабливість полягає в здатності діяти в межах демократичних процедур — виборів, парламентських рішень, законодавчих ініціатив — і водночас поступово демонтувати саму суть демократії: плюралізм, поділ влади, незалежність ЗМІ, правосуддя та громадянське суспільство [3, с. 42].

Характерним прикладом такого процесу є Венесуела часів Уго Чавеса. Після приходу до влади під гаслами соціальної справедливості та боротьби з олігархією, Чавес поступово централізував повноваження в руках виконавчої влади, підпорядкував собі парламент, змінив Конституцію і створив підконтрольну судову систему [13, с. 50]. Так формувався персоналістський режим, який попри збереження виборчого процесу фактично нівелював демократичні засади.

Аналогічну тенденцію демонструє Угорщина при Вікторі Орбані. Він прямо окреслив свою політичну модель як «неліберальну демократію», в якій основна роль належить виконавчій владі, а не балансу між гілками влади. Через зміни до Конституції, обмеження свободи слова, політичну централізацію та підпорядкування судів, Угорщина де-факто перетворилася на електорально-авторитарну державу [9, с. 94; 4, с. 121].

Польща після 2015 року стала ще одним прикладом. Партія «Право і справедливість», спираючись на мандат народу, ініціювала масштабну судову реформу, яка фактично зруйнувала принцип незалежності судової гілки влади, а також здійснювала тиск на опозиційні ЗМІ та громадянський сектор [4, с. 121].

Популісти часто використовують політику ідентичності та антиміграційні настрої як виправдання для посилення виконавчої влади. В Угорщині, наприклад, Орбан вдавався до риторики захисту нації від «загрози мусульманських мігрантів» та звинувачував Брюссель у «втраті християнської Європи» [9, с. 94]. Це дозволяло йому посилювати контроль над прикордонною

політикою, безкарно ігнорувати рішення Європейського суду і будувати культ державної безпеки.

Особливістю популістського дрейфу до авторитаризму є так званий демократичний фасад: регулярні вибори, партійна система, парламентська діяльність — усе зберігається формально, але де-факто втрачає ефективність. Вибори часто відбуваються в умовах інформаційної монополії, репресій проти опозиції та контрольованих виборчих комісій [6, с. 139].

Ключовою є також стратегія делегітимізації опонентів. Популісти не просто критикують опозицію, а позначають її як «ворогів народу», «агентів Заходу», «антинаціональні елементи» або «зрадників». Це дозволяє виправдати придушення інакодумства та порушення політичних свобод [7, с. 52].

Популізм як механізм переходу до авторитаризму часто діє повільно, непомітно для частини громадян, і навіть схвалюється тими, хто розчарувався в ліберальних елітах. Проте поступове згортання демократії під виглядом реформ, апеляції до «волі народу» та дискредитація інституцій — це ознаки авторитарного дрейфу, який уже проявляється в низці країн Європи, Латинської Америки та Азії.

Популізм у демократичних системах став одним із найефективніших механізмів прихованої трансформації політичного режиму. Завдяки риторичі «волі народу» та обіцянкам швидких рішень популісти здобувають підтримку електорату, після чого використовують демократичні інструменти для послаблення або демонтажу систем стримувань і противаг, незалежних медіа та судової влади. Прикладами цього процесу стали Венесуела за правління Уго Чавеса, Угорщина під керівництвом Віктора Орбана, Польща після 2015 року та низка інших держав. Популізм дозволяє лідерам не лише централізувати владу, а й утвердити авторитарне правління під виглядом демократичної легітимності. Таким чином, популізм не просто загрожує демократичному устрою, а створює сприятливі умови для формування новітніх форм авторитаризму, зокрема персоналістських і електорально-авторитарних режимів.

3.3 Тенденційні загрози майбутнього зростання кількості авторитарних режимів правління у світі

У XXI столітті світ усе частіше стикається з тенденцією, яку науковці називають «авторитарною хвилею» або «демократичним відступом». На відміну від оптимістичних прогнозів кінця XX століття про глобальне торжество ліберальної демократії, сучасні реалії свідчать про зворотний процес — поступове, але послідовне згорання демократичних інститутів у багатьох країнах світу, зростання підтримки неліберальних політичних сил і поширення авторитарних практик навіть у країнах із розвиненою демократичною традицією.

Однією з головних загроз є знецінення демократичної легітимності. Усе більше громадян втрачають віру в ефективність демократичної моделі через постійні скандали, корупцію, неспроможність парламентів приймати стратегічні рішення, популізм і брак відповідальності у владних структурах. Це створює запит на «ефективну» владу, яка здатна діяти швидко, жорстко і без зайвих процедур. Такий запит сприяє відродженню ідеї «сильної руки», що у підсумку втілюється в авторитарних практиках [4, с. 116].

Цифрова трансформація стала ще одним чинником, який значно підвищує потенціал авторитарного контролю. Сучасні технології дозволяють ефективно відстежувати поведінку громадян, моніторити суспільні настрої, контролювати інформаційні потоки та боротися з опозицією. У Китаї, Росії, Ірані та деяких інших державах уряди активно впроваджують системи цифрового нагляду, цензури інтернету, контролю за соціальними мережами, що створює новий тип «цифрового авторитаризму» [5, с. 7-9].

Глобальні кризи — пандемії, економічні рецесії, кліматичні виклики та воєнні конфлікти — також створюють умови для посилення державного контролю. У критичних умовах громадяни часто погоджуються на обмеження прав і свобод в обмін на безпеку та стабільність. Це було чітко видно під час пандемії COVID-19, коли багато урядів отримали надзвичайні повноваження, деякі з яких не були скасовані після завершення кризи [7, с.6].

Зовнішньополітична пасивність демократичного світу також сприяє авторитарному поширенню. У ситуаціях, коли ЄС, НАТО чи інші міжнародні організації не реагують достатньо жорстко на згортання демократії (як це відбувалося, наприклад, у Туреччині чи Угорщині), авторитарні лідери отримують сигнал безкарності. До цього додається новий глобальний ідеологічний конфлікт — між ліберальною демократією та так званим «суверенним авторитаризмом», який подають як альтернативну, «національно орієнтовану» модель розвитку [5, с. 5-7].

Популізм продовжує слугувати «троянським конем» авторитаризму. Популістські лідери часто виступають з антиелітними, антиінституційними та антиінтелектуальними гаслами, атакуючи ЗМІ, суди та незалежні органи влади. Після приходу до влади вони централізують керування, змінюють конституції, здійснюють кадрову зачистку та створюють системи підконтрольних виборів. Це можна спостерігати у Венесуелі, Туреччині, Польщі, Угорщині та навіть у деяких регіонах США [4, с. 121].

Ще однією прихованою загрозою є деградація політичної культури. Втрата поваги до процедур, політичного плюралізму, незалежної журналістики, фактів і раціональної дискусії призводить до того, що суспільство стає вразливим до маніпуляцій, теорій змови та політичної демагогії. В умовах постправди та масового медіа-впливу, громадяни часто не помічають, як поступово погоджуються на обмеження прав, якщо це виправдовується «загальним добром» чи «безпекою» [6, с. 58].

Не менш тривожною є роль нових геополітичних альянсів. Росія, Китай, Іран, Північна Корея та низка країн Близького Сходу дедалі тісніше співпрацюють, вибудовуючи альтернативний порядок — авторитарний, антизахідний, економічно взаємозалежний. Ці держави надають одна одній підтримку, обмінюються досвідом контролю над суспільством, протидією протестам, а також допомагають уникати санкцій. Це створює стійку інфраструктуру авторитаризму на глобальному рівні [7, с. 19].

Поглиблення кліматичної кризи спричиняє не лише стихійні лиха та брак ресурсів, а й загострення соціальних конфліктів. Уряди можуть використовувати надзвичайні екологічні обставини як привід для запровадження режимів надзвичайного стану та обмеження громадянських свобод. Деякі держави вже використовують екологічну риторику для централізації повноважень (наприклад, Китай) [5, с.5-6].

Вплив великих технокорпорацій, таких як Google, Meta чи Amazon, на доступ до інформації, приватні дані громадян та формування суспільних наративів може сприяти авторитарним тенденціям — особливо в країнах, де держава взаємодіє з ними для контролю інформаційного простору. Концентрація влади у небагатьох технологічних акторах стає викликом для демократії, яка втрачає монополію на регулювання публічного дискурсу [6, с. 88].

У багатьох державах спостерігається тенденція до спрощення, деполітизації або навіть ідеологізації освіти. Відсутність критичного мислення, історичної пам'яті та розуміння цінностей правової держави серед молодого покоління створює ґрунт для популістичних і авторитарних ідеологій [4, с. 121].

ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інші міжнародні організації часто не мають ефективних механізмів стримування авторитаризму, а ухвалені рішення не мають примусової сили. Цей дефіцит глобального управління дозволяє авторитарним режимам уникати санкцій, імітувати демократичну легітимність і дискредитувати міжнародне право [7, с. 177].

Поширення недержавних воєнізованих структур — як-от ПВК «Вагнер» або іранські КВІР — дозволяє авторитарним державам вести війну «в тіні» та здійснювати репресії без формальної відповідальності. Це зміцнює паралельні силові вертикалі, незалежні від конституційного ладу, і створює атмосферу страху та безкарності [5, с. 8].

Сучасні авторитарні режими дедалі рідше відмовляються від виборів, але дедалі частіше підлаштовують їх під себе: через контроль за ЦВК, зміни виборчих округів, фільтрацію кандидатів, маніпуляцію медіа та навіть штучний

«плюралізм» з технічними кандидатами. Це створює ілюзію демократії за повної відсутності її змісту [13, с. 60].

Зміни в демографічній структурі населення, зокрема старіння населення в розвинених країнах та швидке зростання молодого населення в державах, що розвиваються, також створюють умови для поширення авторитаризму. Старше покоління може підтримувати «сильну руку» як гаранта стабільності, тоді як молодь у країнах із низьким рівнем життя може шукати швидких змін через харизматичних лідерів [14, с. 66].

Авторитарні режими часто використовують політичну поляризацію як засіб зміцнення власної влади, представляючи себе як єдину силу, здатну забезпечити порядок у суспільстві, розділеному на ворожі табори. Така стратегія дозволяє їм дискредитувати опозицію як «зрадників» або «ворогів народу» [15, с. 72].

Авторитарні лідери часто використовують надзвичайний стан або законодавчі обмеження, виправдовуючи їх необхідністю реагувати на кризи. Це дозволяє їм швидко централізувати владу, обмежити права громадян та придушити політичну опозицію. Прикладом є численні країни, які запровадили надзвичайні заходи під час пандемії COVID-19, але не скасували їх навіть після завершення кризи [46, с. 26].

Авторитарні режими активно використовують історичну пам'ять для створення власної легітимності. Вони реінтерпретують історичні події, прославляють диктаторів минулого та дискредитують демократичні рухи, подаючи їх як загрозу національній єдності [17, с. 45].

Деякі авторитарні режими встановлюють тісні зв'язки з релігійними організаціями, використовуючи релігійні символи та ідеї для зміцнення власної влади. Це дозволяє їм отримувати підтримку віруючих громадян та виправдовувати свої дії «божественним правом» або «захистом традиційних цінностей» [18, с. 102].

Авторитарні режими активно цензурують мистецтво, літературу та кіно, що можуть становити загрозу для їхньої влади. Вони підтримують лише ті

культурні проекти, які прославляють офіційну ідеологію, створюючи ілюзію культурного розмаїття при повному контролі змісту [19, с. 57].

Сучасні авторитарні режими не лише цензурують шкільні програми, але й запроваджують систему політичного виховання, де молоде покоління виховується в дусі лояльності до правлячої еліти та відданості державі. Це перетворює освіту на інструмент пропаганди [40, с. 27].

Авторитарні держави дедалі активніше співпрацюють між собою на міжнародному рівні, обмінюючись досвідом контролю за громадянами, методами репресій та інформаційної війни. Такі союзи дозволяють їм виступати єдиним фронтом проти західних демократій [21, с. 125].

Авторитарні держави використовують економічний тиск як інструмент впливу на сусідні країни, змушуючи їх відмовлятися від демократичних стандартів в обмін на фінансову допомогу, інвестиції чи доступ до ресурсів [12, с. 133]. Авторитарні уряди дедалі частіше вдаються до арештів, викрадень та вбивств правозахисників, журналістів та громадських діячів. Це дозволяє їм знищувати опозицію на ранніх етапах та залякувати суспільство [3, с. 140]. У авторитарних режимах судова система часто перебуває під повним контролем виконавчої влади, що дозволяє переслідувати опозицію, легалізувати репресії та забезпечувати безкарність для прибічників режиму [24, с. 44].

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що в сучасному світі спостерігається тривожна тенденція до поширення авторитарних практик, які дедалі частіше маскуються під демократичні форми. Серед головних загроз — втрата громадської довіри до демократичних інститутів, цифровий контроль, популізм, глобальні кризи та зовнішньополітична пасивність міжнародних структур. Усе це створює сприятливе середовище для формування новітніх форм авторитаризму — гібридного, технологічного, ідеологізованого. Авторитарні лідери не тільки ефективно адаптуються до сучасних умов, але й використовують слабкості демократичної системи для зміцнення власної влади. У цьому контексті боротьба за демократію набуває нового виміру: вона більше не зводиться до протистояння відкритій диктатурі, а стає боротьбою за

збереження змісту демократії за формального збереження її інституцій. Майбутнє політичного розвитку залежить від здатності демократичних суспільств розпізнавати ці приховані загрози та формувати ефективні механізми протидії авторитарному дрейфу.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження було встановлено, що авторитаризм є складним і багатовимірним політичним феноменом, що назагал можна визначити, як – політичний режим, за якого відбувається концентрація влади в руках однієї особи або вузького кола осіб, а водночас, це супроводжується обмеженням політичних прав і свобод громадян, зведенням до мінімуму участі суспільства в політичному житті. Як наслідок, в умовах авторитаризму фактично відсутній ефективний контроль над владними структурами з боку громадянського суспільства.

Прослідковуючи еволюційний процес авторитарних практик, з'ясовано, що у різні історичні періоди режим авторитаризму проявлявся по-різному, але незмінно завжди виконував одну ключову функцію – зосередження влади в руках обмеженої еліти або однієї особи за рахунок обмеження політичної конкуренції, громадянських свобод і демократичного контролю. Від тираній Стародавнього світу та Середньовічних абсолютизмів до фашистських диктатур XX століття та сучасних гібридних режимів – авторитаризм завжди постає як пластична і адаптивна форма правління, здатна підлаштовуватися під соціально-економічні, культурні та геополітичні обставини.

В ході пошуку причини трансформації демократичних устроїв в авторитарні, за підсумками дослідження виявлено, що авторитарні практики нерідко виникають у межах формально демократичних систем. Демократичний занепад, що починається з підриву незалежності судової влади, цензури ЗМІ, політичної поляризації та популістських наративів, може поступово трансформувати політичний лад у неоавторитарний, при зовнішньому збереженні демократичних атрибутів. Так відбулося у Венесуелі часів Уго Чавеса, Угорщині за Віктора Орбана чи росії з 2000-х років – все це доводить, що новітній авторитаризм часто формується не шляхом насильницького перевороту, а шляхом маніпуляцій демократичними механізмами – конституціями, виборами, парламентськими процедурами і тому подібними зловживаннями.

Конкретизуючи причини сучасного дрейфу демократичних устроїв в авторитарні можна стверджувати, що ключовими чинниками зазвичай виступають: глибока політична поляризація, економічна нестабільність, падіння довіри до демократичних інститутів, поширення фейкових новин та інформаційна війна, зовнішній тиск, а також популізм, що маскує антидемократичні дії ніби-то через волю народу. Поєднання цих факторів створює сприятливе середовище для легітимізації авторитарних практик в очах широкої громадськості.

В наш час тенденційні "сповзання" в авторитаризм часто носять гібридний, електоральний або персоналістський характер, і поєднують зовнішні ознаки демократії з фактичною концентрацією влади. Так зокрема відбувається наразі в політичному середовищі США, з часу запровадження специфічних реформаторських дій Дональдом Трампом. Отож реалії нашого сьогодення є викликом для політичної науки, яка має розробити більш чіткі критерії розмежування між демократичними, напівавторитарними та відверто автократичними режимами.

Прогнозні оцінки свідчать, що у XXI столітті кількість авторитарних режимів може зрости, особливо у країнах із незміцнілими демократіями, або зі слабкими інститутами стримувань і противаг. У контексті глобальних криз – збройних конфліктів, екологічних катастроф, ресурсних дефіцитів, пандемій тощо – суспільства можуть все частіше обирати рекламовану популістами "стабільність" замість свободи, що створює потенціал для нових хвиль зростання автократії.

Таким чином, розуміння природи та механізмів авторитаризму є необхідною умовою для збереження і зміцнення демократії. Виявлення ранніх ознак авторитарного дрейфу, розвиток політичної культури, підтримка незалежних інституцій та громадянської активності – це ключові інструменти протидії авторитарним тенденціям у сучасному світі.

Список використаних джерел

1. Арон Р. Демократія і тоталітаризм / Р. Арон. – Київ : Основи, 1993. – 407 с.
2. Барихін В. С. Політичні режими: теоретико-методологічний аналіз / В. С. Барихін. – Київ : ІНП, 2012. – 250 с.
3. Бебик В. М. Основи політичної науки / В. М. Бебик. – Київ : МАУП, 2003. – 416 с.
4. Біланюк П. П. Ідея влади в історії політичної думки / П. П. Біланюк. – Київ : Юніверс, 2000. – 235 с.
5. Бондаренко К. А. Політичні режими сучасності / К. А. Бондаренко // Віче. – 2019. – № 2. – С. 5–9.
6. Борецький В. Авторитаризм як політичне явище // Гілея. – 2018. – № 133. – С. 56–60.
7. Бурлачук В. Л. Політологічний енциклопедичний словник / В. Л. Бурлачук. – Київ : Абрис, 1997. – 368 с.
8. Вдовиченко Л. Д. Авторитаризм: сучасні тенденції і загрози // Політологія. – 2020. – № 1. – С. 112–117.
9. Вебер М. Політика як покликання і професія / М. Вебер. – Київ : Основи, 1998. – 140 с.
10. Гаврилюк А. Трансформації авторитарних систем у XXI столітті // Політичне життя. – 2021. – № 4. – С. 22–30.
11. Гельман В. Я. Авторитарная Россия: стратегии политической адаптации / В. Я. Гельман. – Москва : Европа, 2015. – 280 с.
12. Головатий М. Ф. Політологія: навч. посібник / М. Ф. Головатий. – Київ : Каравела, 2005. – 520 с.
13. Горбатенко В. Порівняльний аналіз політичних режимів // Вісник КНУ. Політологія. – 2020. – № 6. – С. 45–51.
14. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – Київ : Генеза, 1996. – 360 с.

15. Губерський Л. В. Політологія: підручник / Л. В. Губерський. – Київ : Либідь, 2006. – 472 с.
16. Дахін А. Авторитаризм: генезис та трансформації // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2 (37). – С. 40–49.
17. Дацюк С. Сутність і структура авторитаризму // Український соціум. – 2015. – № 1. – С. 45–49.
18. Дзюба І. В. Тоталітаризм як виклик людському буттю / І. В. Дзюба. – Київ : Смолоскип, 2005. – 168 с.
19. Дьяченко А. В. Поняття авторитаризму у політичній науці // Вісник ЛНУ. Серія: Філософські науки. – 2018. – Вип. 23. – С. 54–60.
20. Жаліло Я. А. Системна трансформація посттоталітарних режимів / Я. А. Жаліло. – Київ : НІСД, 2002. – 276 с.
21. Жаліло Я. А. Системна трансформація посттоталітарних режимів / Я. А. Жаліло. – Київ : НІСД, 2002. – 276 с.
22. Згурський І. Авторитаризм в Україні: перспективи та ризики // Демократичне врядування. – 2020. – Вип. 25. – С. 33–39.
23. Зотова І. Політичні режими: класифікація і характеристика // Грані. – 2016. – № 4. – С. 60–65.
24. Зотова І. Політичні режими: класифікація і характеристика // Грані. – 2016. – № 4. – С. 60–65.
25. Ісаєв О. О. Становлення та розвиток авторитарних режимів у Європі (1918–1939 рр.) / О. О. Ісаєв. – Чернівці : ЧНУ, 2008. – 204 с.
26. Ісаєв О. О. Становлення та розвиток авторитарних режимів у Європі (1918–1939 рр.) / О. О. Ісаєв. – Чернівці : ЧНУ, 2008. – 204 с.
27. Іщенко В. Логіка сучасного авторитаризму // Спільне. – 2017. – № 29.
28. Казьмін Ю. Історія політичних вчень / Ю. Казьмін. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 416 с.
29. Капустін А. Я. Поняття політичного режиму в історії політичної думки // Політична наука. – 2003. – № 2. – С. 10–17.

30. Карась В. Теоретико-методологічні засади вивчення авторитаризму // *Вісник КНУ імені Т. Шевченка*. – 2016. – № 3. – С. 33–38.
31. Ковальов Д. Диктатура в теорії і на практиці // *Схід*. – 2015. – № 3. – С. 25–29.
32. Козут І. Механізми влади у авторитарних режимах // *Право і Безпека*. – 2018. – № 4. – С. 47–52.
33. Левицький С., Зіблатт Д. Як помирають демократії / С. Левицький, Д. Зіблатт ; пер. з англ. – Київ : Наш формат, 2019. – 312 с.
34. Лінц Х. Авторитарні режими: сутність і типологія // *Політологічні читання*. – 2003. – № 1. – С. 15–28.
35. Лінц Х. Тоталітарні та авторитарні режими / Х. Лінц. – Boulder : Lynne Rienner, 2000. – 300 р.
36. Магомедов Г. Авторитаризм у глобальному контексті // *Суспільствознавчі студії*. – 2020. – № 3. – С. 24–33.
37. Малиновський М. М. Політичні режими у сучасному світі / М. М. Малиновський. – Львів : ЛНУ, 2014. – 178 с.
38. Монтеск'є Ш. Про дух законів / Ш. Монтеск'є. – Київ : Юніверс, 1995. – 360 с.
39. Мусієнко І. Авторитаризм і демократія: антагонізм чи синтез? // *Наукові записки НАУ*. – 2019. – № 4. – С. 17–22.
40. Надолішній П. І. Державне управління: сутність, принципи, функції / П. І. Надолішній. – Київ : Вид-во НАДУ, 2005. – 320 с.
41. Огієнко В. Авторитаризм у сучасному світі: політико-правовий аспект // *Юридичний вісник*. – 2021. – № 2. – С. 102–106.
42. Пайпс Р. Росія за старого режиму / Р. Пайпс. – Київ : Основи, 2005. – 352 с.
43. Пастернак-Таранушенко Г. Авторитаризм: новітні форми прояву // *Український політологічний часопис*. – 2018. – № 2. – С. 77–84.
44. Платон. Держава / Платон ; пер. з давньогр. – Харків : Фоліо, 2011. – 540 с.

45. *Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Шемшученко та ін. – Київ : Парламентське вид-во, 2011. – 736 с.*
46. *Ремезов І. В. Етапи еволюції авторитаризму: історико-політичний аналіз // Вісник КНУ. – 2019. – № 1. – С. 25–31.*
47. *Роуз Р. Розуміння посткомуністичних трансформацій / Р. Роуз. – Київ : Ніка-Центр, 2007. – 288 с.*
48. *Сарторі Д. Теорія демократії / Дж. Сарторі. – Київ : Основи, 2000. – 420 с.*
49. *Скочиляс Л. Тенденції авторитаризму в пострадянських країнах // Вісник ЛНУ. – 2017. – № 44. – С. 67–74.*
50. *Солдатенко В. Політичні режими в історичному вимірі / В. Солдатенко. – Київ : Інститут історії України, 2008. – 208 с.*
51. *Сухонос В. В. Влада, держава і право / В. В. Сухонос. – Суми : СДПУ, 2003. – 512 с.*
52. *Теличенко О. Авторитаризм як глобальна загроза // Гілея. – 2020. – № 148. – С. 110–116.*
53. *Тилли Ч. Демократія / Ч. Тилли. – Київ : Наукова думка, 2009. – 310 с.*
54. *Токарев С. Теорії політичної влади / С. Токарев. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 280 с.*
55. *Хантінгтон С. Політичний порядок у змінюваних суспільствах / С. Хантінгтон. – Київ : Основи, 2002. – 480 с.*
56. *Червонописький І. Авторитаризм і виклики демократії // Віче. – 2020. – № 8. – С. 18–22.*
57. *Чигрин В. Влада та авторитет у політичних системах // Політичні студії. – 2019. – № 1. – С. 91–96.*
58. *Чигрин В. Політичні режими: класифікація і характеристика // Грані. – 2016. – № 4. – С. 60–65.*
59. *Шаповал В. Політична система і влада в Україні / В. Шаповал. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – 356 с.*

60. Anne Applebaum. *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. Doubleday, 2020.
61. Barbara Geddes, Joseph Wright, Erica Frantz. *Authoritarian Regimes: Stability, Change, and Pathways to Democracy, 1972–2003*.
62. Jennifer Gandhi & Adam Przeworski. *Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats*. *British Journal of Political Science*, 2007.
63. Juan J. Linz. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000.
64. Paul C. Sondrol. *Authoritarianism*. In: *Encyclopedia of Political Theory*. Springer, 2018.
65. Sergei Guriev & Daniel Treisman. *Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century*. Princeton University Press, 2022.
66. Wintrobe R. *The Political Economy of Dictatorship* / R. Wintrobe. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 428 p.